16 CASTELLOLOGICA BOHEMICA, PLZEŇ 2016 str. 5–43

Královský palác a kaple na hradě Bezděz a jejich proměny

František Gabriel – Lucie Kursová

The Royal Palace and Chapel of the Bezděz Castle and Their Transformations

Abstract: *The stabilization of the Bezděz Castle royal palace´s interiors (Bezděz cadastral, Česká Lípa district) enabled to capture and evaluate various construction details of the palace and its contact with the chapel. Acquired information offers a new model of architectural development since its foundation to structural intervention at the time of its transformation into the Benedictine monastery during the Baroque Period.*

Keywords: *castle – monastery – the Gothic Period – the Baroque Period – Bohemia*

Královský hrad Bezděz (k.ú. Bezděz, okr. Česká Lípa) nechal stavebník založit na kupě sodalitického fonolitu, protáhlé ve směru jihozápad-severovýchod (obr. 1). Tvaru kupy stavitel přizpůsobil i dispozici vícedílného hradu, svojí delší osou čtyřbokého hradního jádra orientovanou ve směru delší osy kupy. Pro zjednodušení užíváme pouze čtyři světové strany (sever, východ, jih a západ), natočené delší osou ve směru sever-jih. Hradní jádro obsahovalo mimo jiné dvě obytné stavby[1], jednu větší a druhou menší. Po rozšíření jádra o tzv. Dolní hrad[2] přibyly další dvě obytné stavby, obě stejně veliké jako menší obytná stavba starého hradního jádra a rovněž stejné svým patrováním a dispozičním rozvrhem. Odborná literatura označuje všechny stavby jako paláce a připisuje jim jejich pojmenováním, ovšem bez jakýchkoliv dokladů v historických pramenech, uživatele. Obě mladší stavby považuje podle pojmenování Manský palác za obydlí manů.[3] Menší stavba staršího hradního jádra sloužila podle označení Purkrabský palác purkrabímu. Nejpravděpodobnější se jeví připsání větší ze staveb staršího hradního jádra pojmenováním Královský palác panovníkovi. Právě tento palác nabídl v prvním desetiletí 21. století nové informace, upřesňující jeho vývoj.

S ohledem na „*… viditelné projevy dramatického zhoršení technického stavu interiérů v posledních letech (odpadání vzácných omítek, uvolněné části zdiva a nadpraží otvorů, rozpad cihelného materiálu a podobně)*“ bylo nezbytné provést stabilizaci interiérů královského paláce (Girsa – Hanzl – Michoinová 2007, 14). Při konzervaci současně probíhala dokumentace, vyhodnocení a interpretace detailů.[4]

Tzv. Královský palác zabírá spolu s kaplí (obr. 2, 3 a 4), s mírně od osy paláce k východu odkloněnou delší osou, celou délku východní strany starého hradního jádra. Kaple, přesahující svojí polovinou severní stranu čtyřbokého hradního jádra, je jen o málo širší než palác. Její odsazení za východní průčelí paláce tak nevyrovnává výrazné předsazení před západní průčelí obytné stavby, kam se otevírají všechny vstupy do interiéru (obr. 3–A, 4). Tato skutečnost staví západní průčelí do

Obr. 1. Dispozice hradu Bezděz (podle Menclová 1972, 226). Čísla: díly za první bránou. – ***Abb. 1.*** *Disposition der Burg Bezděz (nach Menclová 1972, 226). Ziffern: Burgteile hinter dem ersten Tor.*

pozice průčelí hlavního, které udává i směry dispozice.[5] Pravou stranu paláce ukončuje šikmo dozadu ukloněná zeď, navazující na krátký úsek hradby od pravého předního nároží k hlavní válcové věži. Sedlovou střechu paláce s převýšenými štíty střídá vlevo valbová střecha kaple, pravým štítem shodná s levým štítem paláce. Vnitřní uspořádání dělí palác na přízemí, patro a zvýšené podkroví. Horizontálně dělí přízemí a patro hloubkové zdivo na maltu, shodně rozvržené v obou podlažích. Zvýšené podkroví zůstalo zdivem na maltu nedělené. Nelze ovšem vyloučit dělení hrázděnými nebo dřevěnými stěnami, které by po odstranění nemusely zanechat žádné patrné stopy.

Zdivo přízemí (obr. 2–A) kopíruje nerovné skalní podloží, vystupující terasou nad rovinu k severu ukloněného nádvoří. Palác dispozičně člení pouze prosté hloubkové příčky, dělící interiér do čtverců, které představují základní rozměr. Vedle něho užilo vyměření jednoho příčného obdélníku ze dvou čtverců a dvou hloubkových obdélníků z poloviny čtverce. V dispozici je řazen zprava hloubkový obdélník, čtverec, hloubkový obdélník, čtverec, příčný obdélník a dva čtverce.

S výjimkou dvou jednotek[6] vpravo, sklenutých křížovými klenbami bez žeber (obr. 5), zastropil ostatní jednotky paláce strop s deskovými záklopy (Škabrada 2003, 83, 92). Ze stropních trámů se zachovala dvě zhlaví, využitá pro dendrochronologické datování a trámové kapsy ve zdivu.[7]

Kolik dveřních otvorů zpřístupňovalo přízemí, nedovedeme jednoznačně rozhodnout. S výjimkou druhé jednotky zprava sice nelze vyloučit vstup do všech ostatních přízemních jednotek, některé však mohly vzniknout až druhotným vybouráním. Především barokní přestavby hradu na klášter asi velmi výrazně zasáhly do středověkého komunikačního schématu. Otevřenou otázkou tak zůstávají vstupní otvory, jejichž jedna špaleta navazuje na hloubkovou zeď, či možnost druhotného vložení pečlivě opracovaných pískovcových kvádrů do vylámaného zdiva. S ohledem na absenci jakýchkoliv architektonických prvků, které by dovolily jejich přesnější časové vročení, jim věnujeme pozornost při modelu komunikačního schématu.

Situace není o mnoho lepší ani při průchodu příčkami. Mezi první a druhou jednotkou prochází dveřní otvor s přímými špaletami pod segmentovým sklenutím. Neprofilovaný lomený portál se obrací do první jednotky. Vpravo od jeho osy spojuje obě jednotky dnes zazděný samostatný

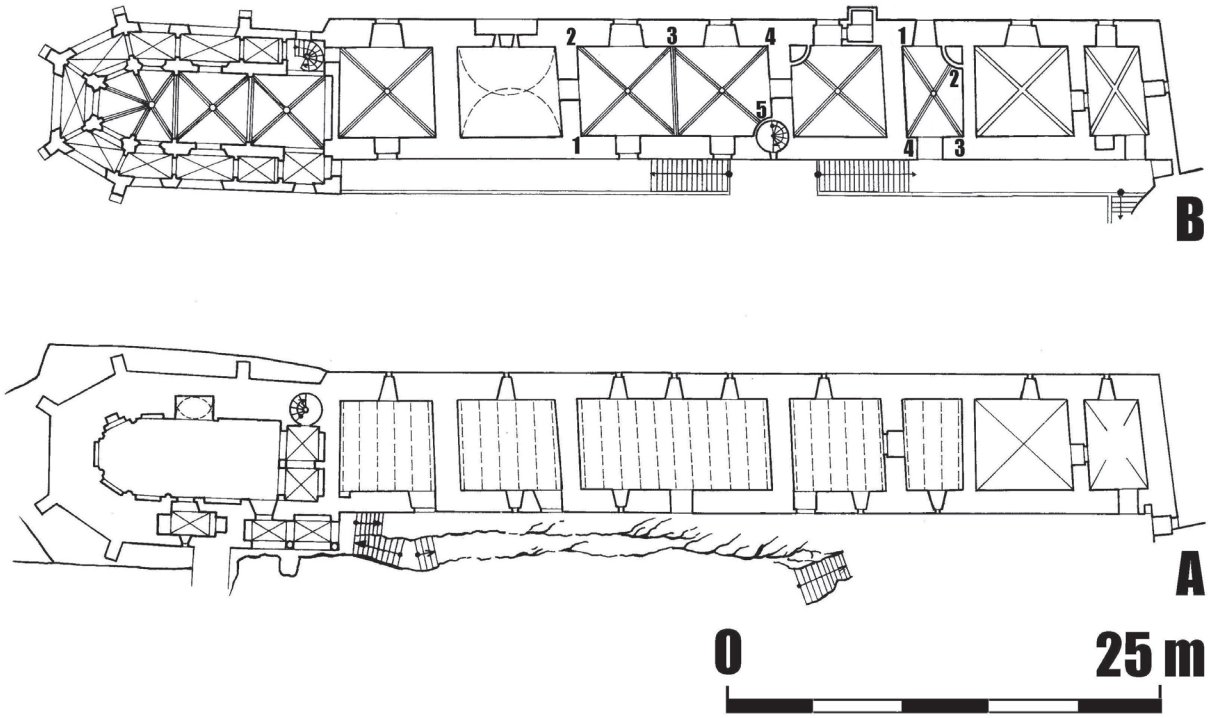

Obr. 2. Bezděz. Gotický model tzv. Královského paláce a kaple A–přízemí, B–1. patro. Čísla: přípory a konzoly shodné s obrázky. Půdorysy D. Menclové (1972, 227) upravili autoři. Kresba B. Linhartová. – ***Abb. 2.*** *Bezděz. Gotisches Modell des sog. Königlichen Palas und der Kapelle A–Erdgeschoss, B–1. Obergeschoss. Ziffern: auf anderen Bildern abgebildete Dienste und Konsolen. Grundrisse D. Menclová (1972, 227), von den Autoren bearbeitet. Zeichnung B. Linhartová.*

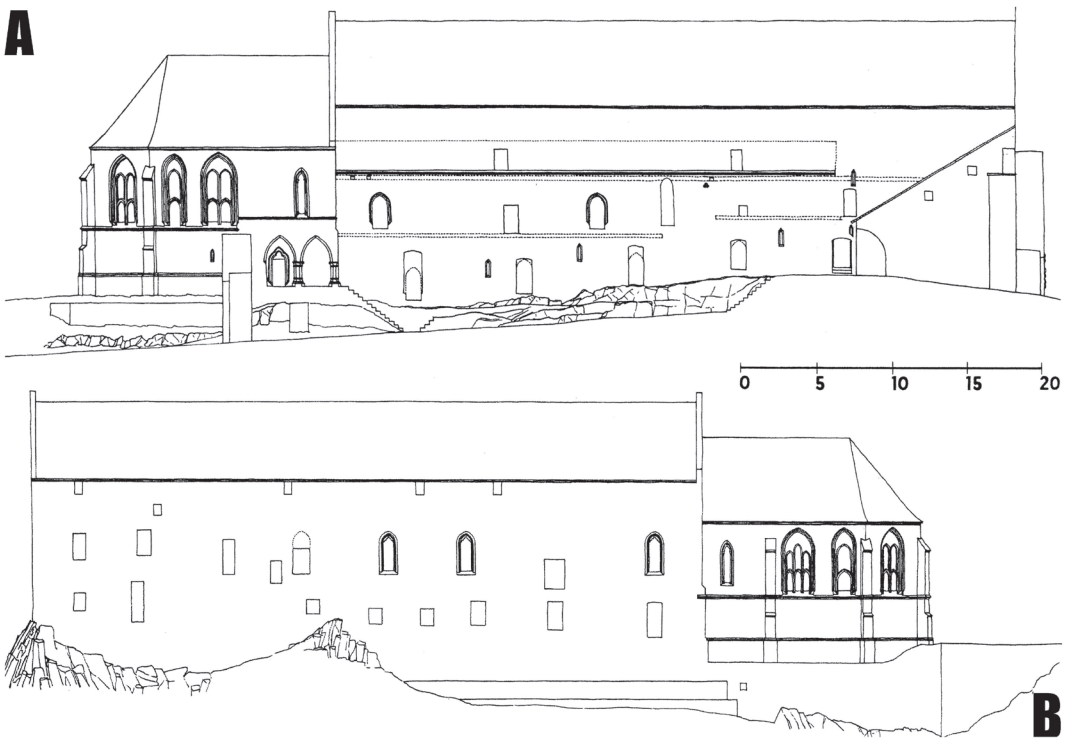

Obr. 3. Bezděz. Průčelí tzv. Královského paláce a kaple. Převzato od D. Menclové (1972, 228, 229). A–hlavní průčelí, B–zadní průčelí. – ***Abb. 3.*** *Bezděz. Fassade des sog. Königlichen Palas und der Kapelle. Übernommen von D. Menclová (1972, 228, 229). A–Hauptfassade, B–Fassade der Rückseite..*

obdélný světlík. Propojení se sousední jednotkou vlevo je mladšího data, takže vstup do ní předpokládáme z první jednotky zprava. Zničilo jej však druhotné vybourání, později opět upravené na provizorní dveřní otvor, vedoucí do části nádvoří, které dnes překrývá schodiště k hlavní věži.

Jako další uzavřená jednotka se podle dveřních otvorů v příčkách zdají třetí, čtvrtá, pátá a šestá jednotka zprava. Ne všechny dveřní otvory v jejich hloubkových příčkách však můžeme jednoznačně spojit s dobou výstavby paláce. Pořízení otvoru při stavbě příčky mezi třetí a čtvrtou jednotkou, který má do čtvrté jednotky obrácený, značně narušený portál s okosením, a ledabyle zděné armování výklenku, přesvědčivě dokládá jeho odlehčovací oblouk (obr. 6). Náznak odlehčovacího oblouku nad chybějícím portálem obráceným ze čtvrté jednotky do páté zprava nevylučuje jeho druhotné sklenutí při mladším vybourání dveřního otvoru a cihlové plenty mezi pátou a šestou jednotkou zprava nás vedou k pochybnosti o stáří portálu. Stejně jako přehodnocení dveřních otvorů, které prostupují hlavním průčelím, neumíme ani tyto dveřní otvory přesněji časově vročit a nezbývá nám, než se pokusit o jejich upřesnění při modelování komunikačního schématu.

Rovněž rozvržení a podoba okenních otvorů zůstává nedořešena. Všechny otvory do zadního průčelí odstranily mladší, pravděpodobně barokní přestavby kláštera. Zbyly pouze čtyři úzké štěrbinové okenní otvory přízemí, obracející se do hlavního průčelí (obr. 3–A, 4). Výškově se podřizují nerovnému skalnímu podloží, nad kterým se lícovaný parapet pohybuje kolem 2 m. Rozptyl vnitřního bankálu parapetu je asi 2,5 m. První okenní otvor, zachovaný pouze v horní části, a třetí a čtvrtý otvor zprava zakončuje jetelový oblouk, zatímco druhý otvor zprava má oblouk prostě lomený. Lze předpokládat, že stejně stavitel pojednal i okenní otvory do zadního průčelí, kde okna vyměnila barokní úprava. Rovněž v průčelí hlavním je mohly nahradit druhotné úpravy.

Patro paláce (obr. 2–B) rozvrhl stavitel do tří výškových úrovní. Podlahy dvou jednotek vpravo se podřizují klenbě nad přízemím, která je zdvíhá o 1 m výše, nad podlahy na trámovém stropě s deskovými záklopy jednotek 3 a 4, oproti kterým klesají stejné podlahy v jednotkách 5 až 7 o 0,5–0,7 m, jak naznačuje úroveň prahu dveřního otvoru mezi 4. a 5. jednotkou (obr. 7). Úrovni podlah se přizpůsobovaly i podlahy pavlačí.

Levou pavlač dokládají trámové kapsy, nesoucí pravděpodobně podlahu pavlače. Řada z nich prostupuje do interiéru, kde trámy pokračovaly jako podlahové, nebo je nahradila jejich zhlaví. Víceméně vodorovná řada trámových kapes probíhá od kaple až za vstup do páté jednotky, kde je ukončuje mladší zásah do zdiva. Zda podlaha pavlače pokračovala, nebo zda s poslední dochovanou kapsou končila, nevíme, jisté však je, že vpravo od mladšího zásahu již sledovaná řada kapes nepokračuje. Vstup na pavlač umožňovalo nejspíše zprava v úhlu asi 45° stoupající přímočaré jednoramenné dřevěné schodiště ze skalní terasy paláce.

Zastřešení levé pavlače naznačují konzoly pro položení přízedního trámu, nesoucího patrně krokve pultové střechy, která nejspíše dosedala k pískovcové šikmo profilované římse. Její průběh dnes přerušuje několik mladších zásahů, projevujících se odlišnou strukturou lomového zdiva nebo uplatněním zdiva cihlového (obr. 4). Délkou střecha výrazně přesahovala podlahu pavlače a končila až u levé strany třetí jednotky zprava.

Potřebu pravé pavlače udávají dva nezbytné vstupy do první a třetí jednotky, které rovněž diktují úroveň výšky jejich podlah. Ty jsou však různé. Zatímco podlaha třetí a čtvrté jednotky ležela asi o 0,5–0,7 m výš oproti ostatním podlahám jednotek vlevo, dvě jednotky pravé mají podlahy, jak jsme již uvedli, výš asi o 1 m. Ukazují to především okna na zadním průčelí (obr. 3–B). Bohužel, řešení pravé pavlače nenaznačují žádné kapsy po trámech a rovněž zastřešení nás o její podobě neinformuje. Její řešení nabízí několik možností, z nich ani pro jednu nemáme žádné doklady. V úvahu, vedle zpřístupnění jednoramenným přímočarým schodištěm v úhlu asi 45° z nádvoří na levý konec pavlače, přichází nástup z levé pavlače, nebo z podkroví tzv. Purkrabského paláce. Vstup z tzv. Purkrabského paláce nepochybně vedl po pochozí ploše koruny hradby mezi palácem

Obr. 4. Bezděz. Hlavní průčelí tzv. Královského paláce. Foto: I. Peřina, 25. 09. 2008. – ***Abb. 4.*** *Bezděz. Hauptfassade des sog. Königlichen Palas. Foto: I. Peřina, 25. 09. 2008.*

a hlavní věží, pokračoval po jejím plášti, odkud se dalo vystoupat ke středověkému portálu na vertikální komunikaci bergfritu. Hypoteticky musíme zvažovat pokračování této komunikace po plášti věže a jejím sestupu na pravou pavlač tzv. Královského paláce schodištěm. Stejně tak lze uvažovat o propojení levé pavlače schodištěm s pavlačí pravou. Současně lze druhou hypotézu propojit s hypotézou první nebo třetí. Rovněž o zastřešení pravé komunikace nemáme žádné doklady.

Z pravé, vyšší pavlače, předpokládáme pouze dva vstupy. Vlevo do uzavřené jednotky o jedné místnosti, vpravo do uzavřené jednotky o dvou samostatných místnostech. Nebyl to však současný dveřní otvor. Ten považujeme za mladý, snad až z doby zřízení schodiště na vstup do věže. Byl jím zcela zničený a později zazděný otvor do první jednotky zprava. Ze vstupu do levé samostatné jednotky se zachovalo především nárožní armování v interiéru.

Z nižší levé pavlače se do samostatných jednotek otevíraly, nepočítáme-li ovšem dnes zazdívkou značně znečitelněný a ne zcela přesvědčivý vstup na emporu kaple, dva portály. Oběma jejich lomeným obloukům náleží stejná profilace s nízkým soklem, jehož plocha se uklání po diagonále spodního pískovcového kvádru k jeho přední hraně. Stejně je orientován i prut, profilovaný jako kapka s ostrou hranou, dobíhající až k nároží soklu. Profilace tak působí dojmem prostého kvádru, porušeného pouze odebranými výžlabky, které svojí výraznou hloubkou vymezují nárožní prut od oblých prutů krajních, lemovaných při okrajích výžlabky mělkými. Doba vložení těchto portálů do hmoty královského paláce není zcela jasná. Drobné kameny, dobře patrné především kolem levého portálu i mezi klenáky portálu a jeho odlehčovacím obloukem, výrazně kontrastují s většími kameny v základním zdivu stavby a naznačují tak možnost výměny původního portálu za nový (obr. 8). Přesvědčivý není ani práh tohoto portálu, jehož pravděpodobné prošlapání se obrací

do zdiva, zatímco, a to platí i pro portál vpravo, jeho horní hrana zůstala téměř nedotčena. Zatímco tedy přenesení portálů odjinud vyloučit nemůžeme, naznačují některé jejich znaky kamenické pořízení v době stavby paláce. Z technologického hlediska je to především pečlivé přisekání stěn kvádrů na svislých spárových stranách, určených pro užití v pravidelném románském spárořezu, který zde však nahradil nepravidelný spárořez lomového zdiva. S podobnou situací se setkáváme u staveb, náležejících přerodu románského slohu do gotiky (Gabriel – Macek – Zahradník 1994, 37). Z výtvarného hlediska se jako důležitý jeví profil portálu, blízký řešení ústupků portálů cisterciáckého typu z druhé poloviny 13. století (Mencl 1960, 24–25). Další podobnost pak nalézáme i v profilaci hrany ústupku přední partie západního portálu farního kostela Narození Panny Marie v Domažlicích z doby kolem roku 1270 (Mencl 1960, 119–121). Slohově ji V. Mencl klade až na hranice poklasické gotiky. Rovněž nízký sokl a uklonění jeho plochy se hlásí do sedmdesátých let 13. století (Mencl 1960, 120).

Ze středověkých okenních otvorů se dochovaly v plném rozsahu pouze dva. První zprava je svým pískovcovým orámováním shodný se štěrbinovým otvorem v přízemí, ležícím na stejné okenní ose. Rovněž druhý okenní otvor zprava nemá velký rozsah. Jedná se o otvor ve tvaru kruhového trojlistu s okosením, prosvětlující válcovou šachtu vřetenového schodiště z patra do zvýšeného podkroví. Třetí okno se dochovalo pouze ve fragmentech. Z velkého okenního otvoru, později přestavěného na otvor dveřní, se dochoval pouze rám pro vložení kružby (Gabriel 2009, 89) a dva protilehlé kvádry svislé části ostění, pravý poškozený v místech profilace, levý s jednoduchým oboustranným okosením. Kružba pravděpodobně odpovídala původní kružbě tří okenních otvorů zadního průčelí. Mladší úprava, kladená do závěru 14. století (Gabriel 2009, 93) se již okenního otvoru do hlavního průčelí nedotkla. Dokládá to prosté okosení jediného zachovaného kvádru svislé části, odlišující se od profilace ostění a kružeb oken průčelí zadního (Gabriel 2009, 88; obr. 9).

Další otvory v sousedství uvedených středověkých dveří a oken, otevíraly druhotně v baroku vylámané přikládací prostory nepřímých vytápění. Zazdívky, které nad nimi stoupají, zakrývají s nimi vysekané komínové sopouchy. Mladšího data jsou i trámové kapsy a další úpravy.

Dispozice interiéru 1. patra je, jak uvádíme výše, stejná jako v přízemí. K zastropení všech jednotek patra slouží sklenutí. Ve dvou jednotkách vpravo to jsou křížové klenby s těžkými, 0,24–0,25 m tlustými prostě okosenými hranolovými žebry, dosedajícími na jednoduché jehlancovité konzoly (obr. 10). Hranolová žebra s prostým okosením náleží dle V. Mencla (1951, 268–269) stavbám, závislým na cisterciáckém stavebním okruhu a přicházejícím na naše území po celé 13. století.

Výrazně odlišný charakter mají žebra ve zbylých jednotkách, kde stavitel uplatnil křížové klenby s lehčími a kamenicky složitějšími profilacemi žeber (obr. 11–A). Zachycené profily klade V. Mencl (1951, 270–271) do souvislosti s hradišťskou hutí saského původu a datuje je do nástupu poklasické gotiky. Do stejného časového horizontu musíme řadit i kuželové konzoly různé délky a krátké přípory s kalichovitou hlavicí ať již nezdobenou nebo zdobenou reliéfem listů (obr. 12–14). Jejich naturalistické pojetí (obr. 12–4, 13–1,2) a na některých hlavicích i jejich mírný přesah horního okraje (obr. 13–1,2), datují klenbu do doby kolem roku 1275 (Mencl 1950, 11). Do stejné doby spadá i trojlaločná konzola (obr. 14), zasazená do obvodové zdi vřetenového schodiště v páté jednotce zprava. Vedle křížových kleneb užil středověk i hloubkově orientovanou plnou klenbu valenou. Hodila se pro zastropení šesté roubené a obezděné jednotky zprava. Představa D. Menclové (1972, 231) o pozdějším sklenutí na nové přizdívky, není zcela přesvědčivá. Nepochybně v jednotce zjišťujeme mladší stavební zásahy, na domnělých příložkách však zůstaly dobře patrné otisky roubení. Je tedy zřejmé, že alespoň část středověkého zdiva zůstala při nějakém narušení zachována a při opravě znovu doplněna, spíše však do původní podoby. Nepochybně tehdy došlo také k zazdívce dveřního otvoru do sousední jednotky vlevo. Její stáří ovšem neznáme a přímočaré spojení se středověkým dveřním otvorem nepovažujeme za možné.

Obr. 5. Bezděz. Přízemí tzv. Královského paláce, 2. jednotka zprava se vstupem z první jednotky. Foto L. Kursová, 05. 08. 2015. – ***Abb. 6.*** *Bezděz. Erdgeschoss des sog. Königlichen Palas, 2. Einheit von rechts mit Zugang über die erste Einheit. Foto L. Kursová, 05. 08. 2015.*

Obr. 6. Bezděz. Přízemí tzv. Královského paláce, 4. jednotka zprava se vstupem do třetí jednotky. Foto L. Kursová, 20. 07. 2004. – ***Abb. 6.*** *Bezděz. Erdgeschoss des sog. Königlichen Palas, 4. Einheit von rechts mit Zugang zur dritten Einheit. Foto L. Kursová, 20. 07. 2004.*

Obr. 7. Bezděz. Přízemí a patro tzv. Královského paláce, 5. jednotka zprava s pravou příčkou a přední obvodovou zdí. Foto L. Kursová, 20. 07. 2004. – ***Abb. 7.*** *Bezděz. Erd- und Obergeschoss des sog. Königlichen Palas, 5. Einheit von rechts mit rechter Zwischenwand und vorderer Außenmauer. Foto L. Kursová, 20. 07. 2004.*

Povšimneme-li si dveřních otvorů v interiéru, lze soudit, že středověké dveřní výklenky charakterizují přímé špalety, nárožní armování a jeho segmentové sklenutí lomovými kameny. Při uplatnění těchto kritérií rekonstruujeme jako středověké otvory v patře interiéru tzv. Královského paláce pouze dveřní otvor z páté jednotky do čtvrté a do šesté. Zbylé dveřní otvory spojujeme s úpravou barokního kláštera. Užití těchto kriterií na vstupy z pavlačí odpovídá vstupu do sedmé, páté a třetí jednotky. Vstup do jedné z propojených jednotek vpravo si vynucuje jejich zpřístupnění. Vnitřní a část vnějšího omítnutí stěn a vybourání částí zdí nabízí pouze nepřímý doklad rekonstruovaného vstupu do první jednotky vpravo. Dokladem vstupu z levé pavlače na emporu je lomený portál v interiéru, který však mohl sloužit pouze jako nika. Existenci tohoto vstupu na emporu, ačkoliv se jeví jako zcela logická, zpochybňuje absence segmentového sklenutí lomovými kameny, absence armování, obrácené osazení portálu do interiéru a, je-li zaměření D. Menclové (1972, 227) správné, pak i nelogické zúžení výklenku oproti portálu.

Okenní otvory v prvních dvou jednotkách zprava neumíme, s ohledem na plošné omítnutí zdiva v interiéru a obtížnou dostupnost zadního a pravého průčelí, posoudit. Je však téměř jisté, že s nějakými okenními otvory musíme v obou jednotkách počítat. Vyloučit nelze ani jejich umístění na místě současných okenních otvorů, které však minimálně v průčelích upravily mladší zásahy.

Třetí jednotku prosvětlovala dvojice stejných otvorů oken, obrácených proti sobě do hlavního a do zadního průčelí. Na rozdíl od hlavního průčelí, kde se pískovcové ostění zarovnává s lícem průčelí, ustupuje okosené pískovcové ostění zadního průčelí do rozevírajících se špalet (obr. 15).

Čtvrtou a pátou jednotku prosvětlovala velká lomená okna s odsazeným parapetem bez doložených lavic (obr. 9). V líci osazeným pískovcovým ostěním byla věnována pozornost výše. Jejich kružbu, zachovanou ovšem pouze ve dvou oknech zadního průčelí, datujeme podle F. Gabriela (2009, 93) do závěru 14. století. Okno do hlavního průčelí v páté jednotce narušila, stejně jako okno v jednotce čtvrté, úprava. V prvním případě starší, snad již ze závěru 14. století, v druhém případě pak až z období úprav na barokní klášter. Ta zasáhla i prevét, do kterého se vstupovalo dveřním otvorem z okenního záklenku. Barokní úprava okna prevét narušila do té míry, že po opuštění kláštera ztratil svoje základní znaky (obr. 16), takže jej stabilizace interiérů královského paláce uvedla jako poněkud nelogický výklenek.

Šestou jednotku prosvětlovala úzká pyramidálně situovaná okna, prostupující vyzdívkou ven se otevírající niky s plným obloukem. Dvouvrstvé uspořádání oken v čele valené klenby obezdívající srub, spojuje J. Škabrada (2003, 260–262) s dýmnou jizbou. Trojice malých oken měla za úkol odvádět dým, který z otevřeného ohně stoupal ke stropu. Vedle tohoto modelu existuje i jiná interpretace dvou- či vícevrstvého uspořádání okenních otvorů v jedné jednotce, připouštějící jejich polyfunkčnost (Hauserová 2004).

Sedmou jednotku prosvětlovalo opět velké okno s lomeným obloukem a odsazeným parapetem bez lavic, jak jej známe z páté jednotky. Otevírá se do zadního průčelí.

Poslední horizontální úroveň tzv. Královského paláce představuje zvýšené podkroví. Jedná se o rozsáhlý, vnitřně nedělený prostor, kterým prostupuje jedno komínové těleso krbu, zděné z lomového kamene a relikt druhého sopouchu ze stejného materiálu, odvádějící kouř z druhého krbu. Nedělený prostor zvýšeného podkroví překrývá krov vaznicové soustavy z roku 1925 (Líbal – Vilímková – Heroutová – Lišková 1983, 55), jak uvádí i nápis FP 1925 na předních kleštích vazby u pravého štítu (obr. 17). Stáří krovu naznačuje i spojení kleští šrouby s čtverhrannými maticemi. Sedlovou střechu s námětky převyšují zděné štíty. Nevyplněné kapsy kleneb kryjí zbytky starší střešní krytiny, takže rub klenby není čitelný. Povšimnutí si zaslouží především štíty, zvláště levý, a nadezdívka podkroví zadního průčelí.

Základní líc nadezdívky zadní obvodové zdi, obracející se do interiéru, je režný, s lomovými kameny je pečlivě uspořádán do plochy (obr. 18). Vyrovnává zvlnění rubu kleneb a dosahuje výšky, přesahující na některých místech i dva metry. Do této struktury vstupuje po 2,0–2,4 m

Obr. 8. Bezděz. Průčelí tzv. Královského paláce, portál do 7. jednotky v patře. Foto F. Gabriel, 02. 05. 2009. – ***Abb. 8.*** *Bezděz. Fassade des sog. Königlichen Palas, Portal zur 7. Einheit im Obergeschoss. Foto F. Gabriel, 02. 05. 2009.*

Obr. 9. Bezděz. Patro tzv. Královského paláce, výklenek a okenní otvor s kružbou a profilovanými kvádry ostění levého okna v 5. jednotce zprava. Foto R. Kursa, 02. 04. 1999. – ***Abb. 9.*** *Bezděz. Obergeschoss des sog. Königlichen Palas, Wandnische und Fensteröffnung mit Maßwerk und profilierten Quadern der Zargen am linken Fenster der 5. Einheit von rechts. Foto R. Kursa, 02. 04. 1999.*

na spáru přiložené zdivo ze stejného kamene, avšak v líci neuspořádané. Zdivo o šířce 0,9–1,0 m, se stejnou výškou spár při okrajích a tloušťce odpovídající zdivu se základní strukturou se svým neuspořádaným lícem blíží 0,2–0,3 m vysoké vrstvě zdiva, opět ze stejného materiálu, ale mírně přesahující svojí tloušťkou zdivo základní. Pravděpodobně se jedná o dvě až tři ven přečnívající vrstvy kamenů, jak soudíme podle protilehlého, lépe přístupného hlavního průčelí, které vytváří nepravidelnou a neomítanou korunní římsu. Úpravu snad lze spojit s osazením krovu, pro který bylo nepochybně třeba upravit korunní římsu, zničenou po dlouhodobém odkrytí paláce. Pravděpodobně s touto úpravou souvisí i vyzdívka oken, které na vedutě, vyryté v roce 1972, zachytil kresbou G. Lehr v úrovni zvýšeného podkroví (obr. 19). Pět přibližně čtvercových okenních otvorů autor nakreslil pravidelně rozvržených mimo okenní osy patra. Stejný vzhled oken zakreslil i na obvodové hradbě horního hradu (obr. 20). Kratší však jsou jejich rozestupy, dovolující vložit pod korunu zdi osm čtvercových oken. Zdá se, že o počtu a tedy i přibližných rozměrech není třeba pochybovat, neboť je ve stejném počtu zachytil v 19. století i W. Kandler (Menclová – Míka 1961, 11). Stejný počet mají na této zdi i mezery mezi stínkami cimbuří a nepřekvapí ani shoda v šířkových poměrech. Je pravděpodobné, že okenní otvory, které prosvětlovaly v období kláštera chodbu pro poutníky (Heber 2006, 7), využily právě mezer mezi stínkami cimbuří. Svědčí o tom i zdivo bez cihlových plent, které po sobě klášterní úpravy jinak často zanechaly. S ohledem na

shodu s podobným uspořádáním nadezdívky podkroví zadního průčelí předkládáme hypotézu o středověkém uplatnění cimbuří na zadním průčelí paláce, který současně tvořil obvodovou hradbu. S ní by mohly souviset i úpravy střechy, projevující se dosud na obou štítech.

Pravý štít původně nesl střechu se sklonem 45°, jak naznačuje jeho armování z pískovcových kvádrů, které na přední straně ústupkovitě stoupají vzhůru ke hřebenu střechy (obr. 21–1). Na zadní straně bylo nejspíše armování sneseno při vyzdívání strmějšího štítu. Můžeme předpokládat, že nasedalo na armování pravého zadního nároží, při úpravě nepochybně sneseného nejméně o jeden kvádr. I přes tyto zásahy je nadezdívka štítu dobře patrná (obr. 21–2). Odlišuje se svojí strukturou, typickou nižšími kameny. Pod štítem je ze stejného materiálu zazděn i starší otvor při hlavním průčelí (obr. 21–2). Uvedená úprava nadezdění je ovšem patrná pouze na průčelí. V interiéru ji, na rozdíl od klenáků dveřního otvoru (obr. 17), překrývá mladší plenta, nejspíše stejného stáří jako nadezdívka. Dveřní otvor zjevně prostupovat i mladší plentou.

Levý protilehlý štít je, alespoň podle stop, značně složitější a nepřináší jednoznačný model svého vývoje. Složitost do vývoje štítu pravděpodobně vnáší styk dvou budov, paláce a s ním sousedící kaple. Současně se však projevuje i nedostatek kvalitní dokumentace, běžně zanedbávané NPÚ jak na Bezdězu, tak i na jiných objektech, které jim stát svěřil do péče. Právě při hodnocení obtížně dostupných štítů se nedostatky v dokumentaci nebo její úplná absence projevuje velmi výrazně.

Z vnějšího pohledu vystupují nad hřeben střechy kaple dva štíty (obr. 22). Levý, nižší a tlustší štít (obr. 22–1) svým přesahem odpovídá střeše kaple. Pod jejím krovem se v líci pohledově uplatňují relikty profilů pískovcových článků, nejspíše klenebních žeber (obr. 23). Zadní část tohoto nižšího štítu je vedená přibližně od jeho poloviny vodorovně (obr. 22–1) až k zadnímu nároží.

Pravý, vyšší štít se jeví jako nadezdívka štítu nižšího a tlustšího. Nadezdívka se projevuje ledabylým lícováním (obr. 22–2). Dnes svým pozdějším nadezděním (obr. 22–3) odpovídá výšce pravého štítu tzv. Královského paláce, se kterým je spojen hřebenem sedlové střechy. Nadezdění doznalo rovněž zadní nároží paláce, které ustupuje asi o 0,9 m za nároží kaple. Nasvědčuje tomu armování zadního nároží z pískovcových kvádrů, končící pod výškovou úrovní krovu. Zbylých 0,9 m je nároží vyzděno z lámaných zdících kamenů. Tím dosahují zadní nároží obou budov přibližně stejné výšky, ačkoliv osazení krovu kaple leží přibližně o 2 m níže. Skutečnost, že všechna zdiva jsou bohužel nově omazána maltou, snižuje jejich vypovídací hodnotu.

Při pohledu z podkroví paláce (obr. 24, 25) se zdá, že nízký, později nadezděný štít (obr. 24–1) odpovídá hloubkovému rozměru kaple. Rovněž osazený portál se obrací k vnější straně, tedy do interiéru paláce. Nabízí se tedy vysvětlení, že štít sloužil nejprve pouze kapli a pro střechu paláce byl nadezděný až později (obr. 24–2). Ještě mladšího data je nadezdění starší nadezdívky (obr. 24–3), odpovídající mladší úpravě pravého protilehlého štítu.

K předloženému modelu se však váže řada otázek, které neumíme jednoznačně zodpovědět. Především nevíme, zda zdivo, označené na obr. 22 a 24 jako 1, je skutečně jedním zdivem, jak předpokládá náš model vývoje, nebo zda se jedná o dvě různé zdi, přiložená k sobě. Při druhé variantě se nemusí prostorově krýt a proměřením, které nebylo možné provést, by se dalo situaci prověřit. Zcela logicky platí tato otázka i na nadezdívky. Další nezodpovězenou otázkou zůstává založení štítu 1, nebo štítů 1 na obr. 22 a jiného štítu 1 na obr. 24. Nevíme totiž, která zeď či zdi jsou nebo je základem jeho nebo jejich založení a zda se váže nebo váží ke zdivu kaple, nebo ke zdivu paláce, případně ke zdem nebo zdi obou budov. Další z nezodpovězených otázek souvisí s důvodem pořízení vodorovné zdi zadní části současné střechy kaple (obr. 22), která se při pohledu ze zvýšeného podkroví paláce neuplatňuje a není tedy se zdivem nejstaršího štítu stejně starý, jak se ovšem jeví při pohledu na opačnou stranu líce.

Jestliže přijmeme předložený model vývoje od 1. do 3. štítu, zpochybňovaný nezodpovězenými otázkami, musíme připustit starší výstavbu kaple, pod výrazně nižší střechou s úhlem 45°. Někdy po dostavbě kaple, časové období mohlo být velmi krátké, započala výstavba paláce, zakončená zastřešením, které si vyžádalo nadezdění štítu kaple. Na rozdíl od pravého štítu však nadezdívku asi nelemovalo armování z pískovcových kvádrů. Střecha kaple zůstala zachována, zatímco štít paláce byl pod úhlem 45° nadezděn nad starší a tlustší štít kaple. Koruna zadní zdi paláce mohla sloužit jako pochozí plocha hradby s cimbuřím, krytým střechou. V další fázi úpravy střechy paláce došlo k nadezdění štítů, změně sklonu střechy a zvýšení jejího hřebene. Důvod pořízení vodorovné zdi zadní části střechy kaple zdůvodnit neumíme. Nepochybně by bylo možné předložit další modely vývoje štítu obou sledovaných budov. Jednoznačné vyloučení nebo korekce uvedeného modelu, případně jeho přijetí však dovolí až zodpovězení výše položených otázek, založené na kvalitní dokumentaci a průzkumu zdiva.

Sousední jednolodní kapli založil stavitel vlevo od paláce. Ať již čas výstavby jedné z budov předcházel druhé, nebo stavba probíhala současně, byly obě nepochybně naplánovány v záměru stavební podoby hradu. Dle našeho názoru nelze přijmout tvrzení, že kaple v půdorysu hradu „*figuruje jako element neplánovaný dodatečný až cizorodý*“ (Líbal – Vilímková – Heroutová – Lišková 1983, 216). Právě kaple, jak autoři o několik stran dále uvádějí, se spolu s palácem stává součástí opevnění (Líbal – Vilímková – Heroutová – Lišková 1983, 225), stejně jako na jiných královských hradech této doby (Durdík – Bolina 1991, 11). Současně však poloha kaple také odráží postoj panovníka k hodnotovému významu kaple a její architektonické vybavení presentovalo možnosti donátora k založení sakrální stavby, která nepředstavovala nezbytnou součást hradu, jehož byla jakousi nadstavbou. Z toho plyne i nezbytnost jejího umístění v blízkosti obydlí donátora a jeho přímý přístup na emporu, výlučný prostor majitele, jeho rodiny, případně nejvýznamnějších členů jeho družiny nebo vzácných hostů. Ostatně není výjimkou, s nejstarším uspořádáním kaple v delší ose sídla panovníka se setkáváme již na románském uspořádání Pražského hradu (Durdík – Bolina 2001, 52). Situování kaple u paláce panovníka podmínilo i její orientaci, která neodpovídá běžnému středověkému úzu. Delší osa kaple, směřující od jihu k severu se od delší osy paláce mírně odklání k východu. Její, oproti paláci výrazně užší jednodílný interiér omezují přibližně 260 cm tlusté obvodové zdi. Na severní straně uzavírá kapli neodsazený presbytář s trojbokým závěrkem (obr. 2A).

Kapli, řazenou mezi nejcennější produkty gotické hradní architektury 13. století v Čechách, věnovala odborná literatura uměleckohistorického charakteru řadu podrobných popisů, věnujících se nejen stavbě samé, ale i profilaci a tvaru kružeb i její sochařské výzdobě na hlavicích, konzolách a svornících. Nejedná se však o pouhou deskripci, ale i o slohový rozbor s širokou oblastí komparace, převážně i mimo území našeho státu. Vedle nepochybně nejpodrobněji se kapli, časovému zařazení jejího vzniku a vlivu na její výtvarné řešení věnuje stavebně historický průzkum z pera kolektivu D. Líbal – M. Vilímková – M. Heroutová – A. Lišková (1983, 179–196, 217–218, 225). Vedle tohoto obtížně dostupného strojopisu to jsou především práce D. Menclové (Menclová – Míka 1961, 4–6; Menclová 1972, 232–234) či D. Líbala (2001, 21–22) a v poslední době F. Záruby (2014, 160–169). Problematiky vlivu na výtvarné řešení se dotýkají rovněž rozbory vývoje architektonických prvků V. Mencla (1950, 11; 1951, 270; 1960, 121; 1960a, 191) nebo J. Kuthana (1975, 27, 143, 189; 1983, 36, 56, 262, 324). S ohledem na rozsáhlou diskusi k vročení kaple do stavebního vývoje hradu Bezdězu, ovlivnění jejího slohového výrazu z prostorových a slohových prostředí a jejich návaznosti na různá východiska, upouštíme od podrobné deskripce a slohového rozboru a věnujeme se pouze některým detailům.

Hlavní průčelí, proti zvyklostem dodržujeme označení stejné jako u paláce, pohledově dělí obvodová hradba na levou a pravou část (obr. 3–A). Pravou část, obracející se do nádvoří, horizontálně

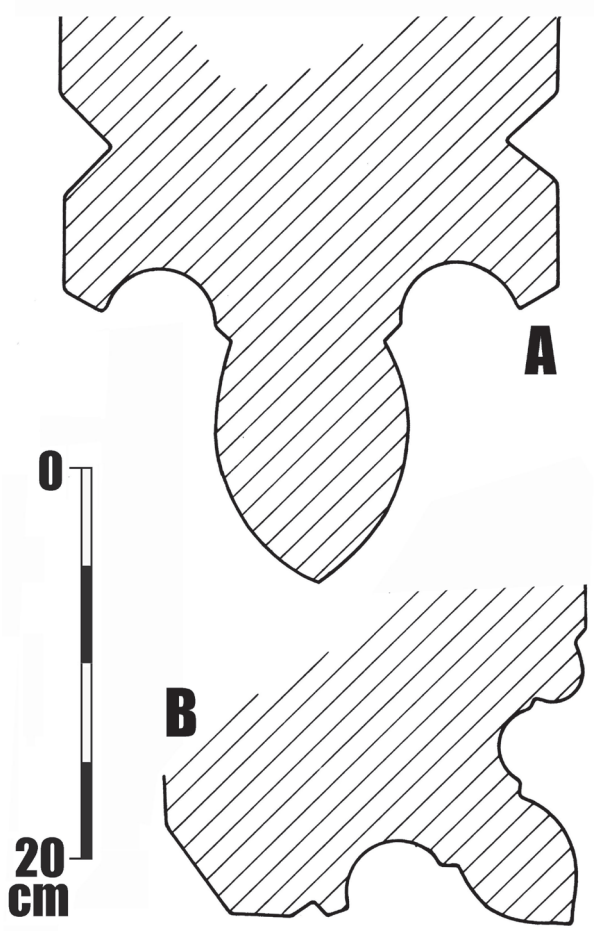

Obr. 10. Bezděz. Patro tzv. Královského paláce, přední stěna a příčka 1. jednotky zprava. Foto: L. Kursová, 20. 07. 2004. – ***Abb. 10.*** *Bezděz. Obergeschoss des sog. Königlichen Palas, vordere Wand und Zwischenwand der 1. Einheit von rechts. Foto: L. Kursová, 20. 07. 2004.*

Obr. 11. Bezděz. Profily architektonických prvků tzv. Královského paláce. A–profil klenebních žeber 3., 4., 5. a 7. jednotky zprava (měřeno přední levé žebro levého travé 5. jednotky zprava), B–profil krbové římsy ve 3. jednotce zprava. Kresba: B. Linhartová. – ***Abb. 11.*** *Bezděz. Profile der architektonischen Elemente des sog. Königlichen Palas. A–Profil der Gewölberippen der 3., 4., 5. und 7. Einheit von rechts (gemessen wurde die vordere linke Rippe des linken Jochs der 5. Einheit von rechts), B–Profil eines Kaminsimses in der 3. Einheit von rechts. Kresba: B. Linhartová.*

člení průběžné okenní římsa, svojí šikmou svrchní plochou napojená na stejně ukloněný vnější bankál jediného okenního otvoru. Vysoký lomený oblouk ukrývá ve špaletě prut, vysekaný z pískovcové rozevírající se špalety. Její přímou zaomítnutou část lemuje na vnější straně okosení.

Pod okapní římsou prostupuje zdivem arkáda se dvěma převýšenými lomenými oblouky. Výrazně okosené oblouky nasedají na osmihranné sloupy a do zdí zastupující pilíř. Dříky sloupů s osmihrannými kalichovitými hlavicemi dosedají na patku, uvozenou prstencem a převáděnou trojúhelníky do čtvercové základny. Patky sloupů a zeď dosedá na lomové zdivo, jen mírně přesahující půdorys kaple. Průčelí zakončuje oblouny a vývalky profilované korunní římsa, obíhající všechna průčelí.

Levá část se stejně jako levé průčelí pohledově uplatňuje z třetího dílu hradu, zatímco zadní průčelí je patrné pouze z prudkého svahu pod kaplí. Všechny tři úseky horizontálně dělí římsa soklu, který vyrovnává skalní podloží. Římsa opisuje i patky opěráků na všech průčelích. Obdobně se chová i průběžná okenní římsa, na rozdíl od pravé části situovaná níže. Posledním horizontálním prvkem, který obíhá všechna průčelí, je korunní římsa.

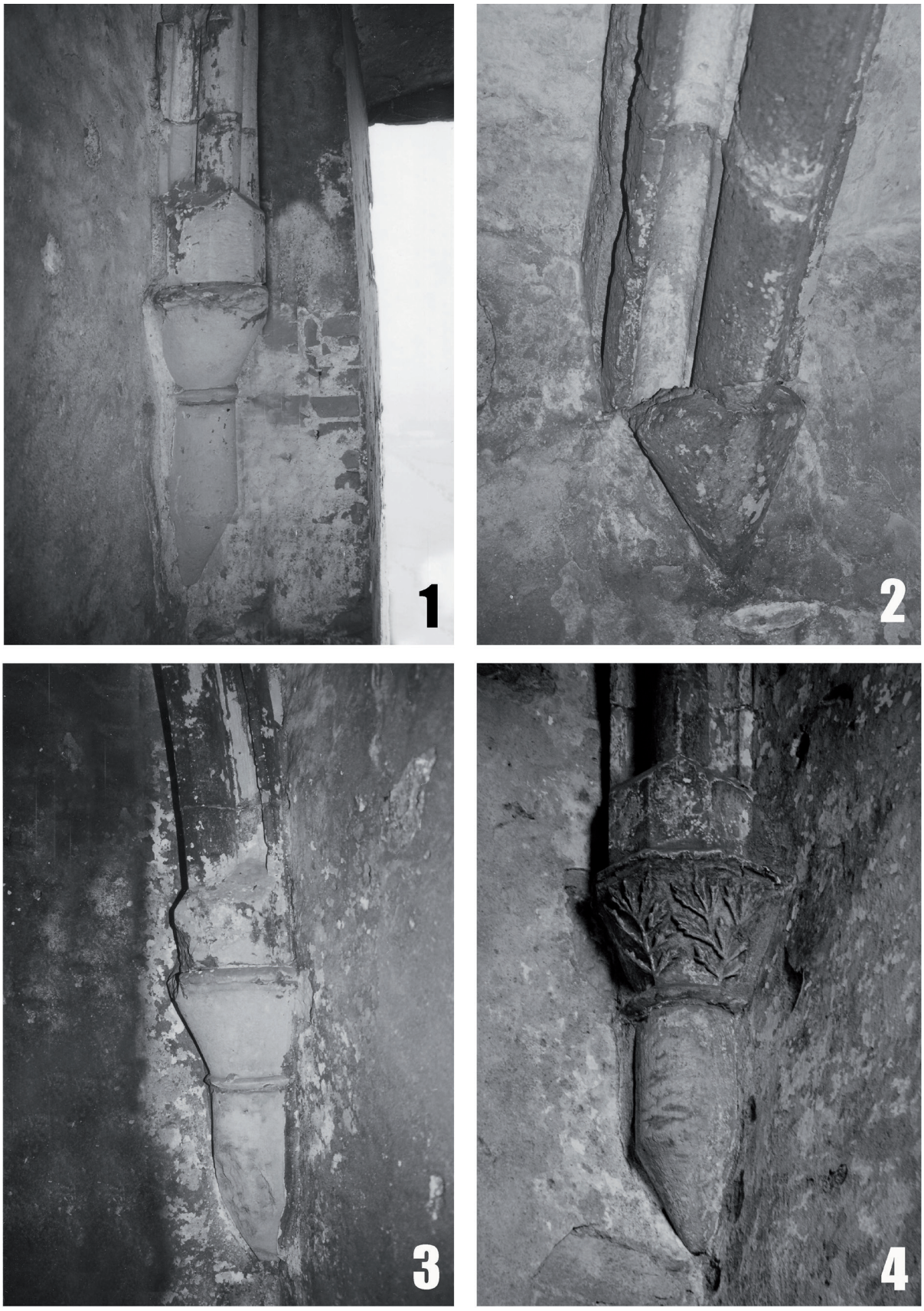

Obr. 12. Bezděz. Konzola a přípory 3. jednotky zprava. Poloha viz obr. 02. Foto L. Kursová, 08. 06. 2002. – ***Abb. 12.*** *Bezděz. Konsole und Dienste der 3. Einheit von rechts. Zur Lage siehe Abb. 02. Foto: L. Kursová: 08. 06. 2002.*

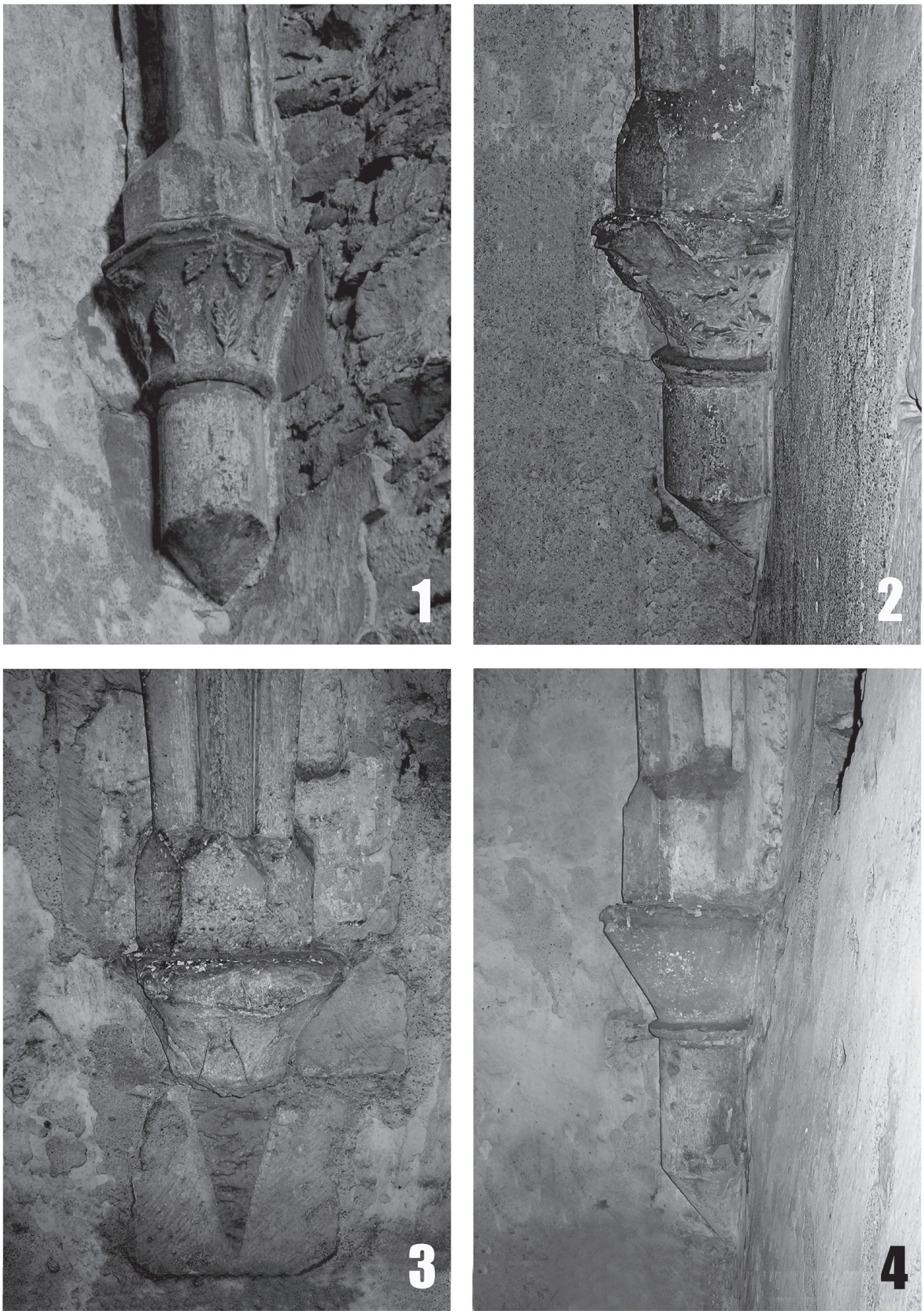

Obr. 13. Bezděz. Přípory 5. jednotky zprava. Poloha viz obr. 02. Foto L. Kursová, 08. 06. 2002. – ***Abb. 13.*** *Bezděz. Dienste der 5. Einheit von rechts. Zur Lage siehe Abb. 02. Foto L. Kursová, 08. 06. 2002.*

Vertikálně průčelí dělí v nárožích jednou odstupňované opěráky s prostými ukloněnými stříškami. Na zadním průčelí (obr. 3–B) je opěrák i mezi prvním a druhým klenebním travé v lodi, který na hlavním průčelí nahradila obvodová hradba. Zatímco mezi nimi pod průběžnou podokenní římsou zůstávají až na výjimku štěrbinového okna s jeptiškou pole prázdná, vystupují nad ní lomená okna, jejichž otvory vyplňují panely, osazené ve špaletách (obr. 26). Panely, sesazené z pískovcových desek, si v první polovině 20. století vyžádaly asi rozsáhlé úpravy, avšak technologie vysekání segmentů lomených oken do pískovcových desek, jejich sesazení a doplnění úzkými pruty nevylučuje odborná literatura ze středověké produkce (Menclová 1972, 233–234; Líbal – Vilímková – Heroutová – Lišková 1983, 180; Líbal 2001, 21; Záruba 2014, 167). Připustíme-li její středověký původ, překvapí absence analogií podobných okenních otvorů ze sedmdesátých či osmdesátých let 13. století, kam je kaple v diskusi o době její výstavby datována. Snad právě tato skutečnost je důvodem opomíjení jejich slohového rozboru. Východisko „prořezávání" okenních otvorů v panelech spatřujeme ve stavbách burgundských hutí, jak je charakterizuje a jak naznačuje jejich vývoj ve stavbách cisterciáků v Čechách a na Moravě V. Mencl (1960a, 186–187). Vývoj takto pojednaného okna klade autor do doby kolem poloviny 13. století s přežíváním až do doby poklasické. Za jejich vyvrcholení autor považuje vyříznutí „rosety, jež – podobně jako spodní lomené otvory – má hrany jen šikmo obroušeny" (Mencl 1960a, 187). Jako příklad uvádí okno kostela sv. Františka v klášteře klarisek v Praze, datovaný H. Soukupovou (2011, 59) do roku 1234, a okno věže strakonického hradu, které datuje do šedesátých let. Bezdězská okna sice podržela stejný stavební princip, jejich řešení však je jiné. Dvojdílná okna jsou v tradičním provedení dvou okenních otvorů, oddělených několika centimetry zbylého panelu, s lomenými oblouky ve stejné výšce bez rozety, zatímco v trojdílných oknech rozetu nahradilo převýšení středního otvoru. Několik centimetrů zbylého panelu mezi otvory zůstalo jen prostě šikmo obroušeno. Strohá plocha působí až moderním dojmem, jedná se však zřejmě o další krok vývoje, který se zatím vydal jiným směrem, směrem k okenní kružbě. V jakém časovém horizontu se tento krok pokusil navázat na uzavírající se vývojovou etapu, ovšem nedovoluje stav současného poznání určit. Nepochybně to mohla být sedmdesátá léta, kdy by kaple vznikala před stavbou paláce nebo spolu s ní, případně po jeho stavbě, stejně jako nelze vyloučit prvá desetiletí vlády Václava II. Vyloučit snad můžeme pouze období mezi roky 1278 a 1283. Jako nejpravděpodobnější se však jeví bezprostřední navázání na vývoj šedesátých let, tedy buď ještě léta šedesátá, kdy by výstavba kaple započala před stavbou paláce, nebo léta po roce 1270/71, kdy by výstavba obou budov nejspíše probíhala současně.

Interiér kaple vymezuje obvodová zeď, tlustá v přízemí téměř 3 m (obr. 2–A). Vpravo vpředu ji zeslabuje arkádový nartex, uprostřed přední obvodové zdi sakristie, naproti ní v zadní zdi výklenek a vpravo v koutě válcová šachta vřetenového schodiště. Jednolodí s tribunou volně přechází v polygonální presbytář, vymezený pouze zvýšenou podlahou a samostatným travé paprsčité klenby.

Nartex úzké obdélné dispozice se dvěma lomenými oblouky arkády do hlavního průčelí a jedním ostřejším obloukem v pravém bočním průčelí sklenula dvě travé otevřené klášterní klenby. Travé odděluje mohutný hranolový meziklenební pás z pískovcových kvádrů. Pouze v zadní patce dva volně vybíhající kvádry zjemňuje hrubě přisekaná profilace, naznačující možnost mladšího zásahu. Oblouky arkád na vnější straně výrazně okosené a ostře lomený meziklenební pás dosedají na osmihranné sloupy a do zdí zastupující pilíře. Dříky sloupů s osmihrannými kalichovitými hlavicemi dosedají na patku, uvozenou prstencem a převáděnou trojúhelníky do čtvercové základny. Do zadní stěny prvního travé a levé stěny travé druhého vstupují jednoduše sklenutá sedile. Zadní stěnou druhého travé prostupuje bohatě profilovaný portál (Mencl 1960, 24–25) s jetelovým obloukem, do kterého je vložen tympanon s rostlinným motivem.

Sakristii obdélné dispozice zastropuje jedno travé křížové klenby bez žeber s lomenými oblouky čel. Delší osu sakristie rozšiřují dvě niky, sklenuté lomenou valenou klenbou. Pod čelem pravé niky se do zdi vedle sebe zahlubují dvě čtvercové skříňky, pečlivě obložené kamennými deskami. Vedle levé, hlubší niky je do zdi, tvořící současně špaletu vstupu do sakristie, zahloubena skříňka s lomeným obloukem. Vstup, otevřený z lodi, prochází bohatě profilovaným portálem s jetelovým lomeným obloukem (Mencl 1960, 24–25). Desku tympanonu zdobí rostlinný motiv, doplněný ještěrkou. Podle obrázku K. Liebschera z doby před prvním vydáním knihy A. Sedláčka (1997, 16–17) v roce 1895 je v místě dnes situovaného portálu vylámané zdivo, obsahující snad několik větších kvádrů. Stejně pojednal v druhé polovině 19. století interiér kaple ve své kresbě i B. K. Kutina (Menclová 1972, 238). Autenticitu portálu je tedy třeba brát s jistou mírou opatrnosti. Nelze totiž vyloučit jeho přenesení z jiného místa hradu, případně sestavení jiného portálu a jiného tympanonu. Protilehlou stěnou se do hlavního průčelí otevírá štěrbinové okno, zakončené jetelovým obloukem. Rozevírající špalety výklenku se sbíhají do lomeného oblouku. Parapet je lícovaný.

Naproti portálu do sakristie se otevírá prostý portál z pískovcových kvádrů, zpřístupňující lavici při zadní zdi výklenku s plnou valenou klenbou. Stejně jako u protilehlého portálu na sakristii nelze ze stejných důvodů ani tento výklenek přijmout za produkt středověké architektury.

Vertikální komunikaci mezi přízemím kaple a emporou zprostředkovává vřetenové schodiště, stoupající válcovou šachtou, prostupující zadní zdí vpravo. Vstup otevírá prostý pískovcový portál s překladem, osazený do líce v přízemí pod emporou. Pískovcové prefabrikáty stupňů současně slouží pro sesazení vřetena. Jejich protilehlá strana dosedá do zdiva válcové šachty. V patře dnes schodiště končí odstraněnou trojicí prefabrikátů. Poslední z nich dosedá od vřetene k zadní zdi kolmo a nevylučuje možnost vynášení několika desek pravé obvodové zdi kaple, kde D. Menclová (1972, 232) předpokládá přímý vstup ze sedmé jednotky paláce. Stejně jako vstup na emporu kaple z pavlače, není tento přístup jednoznačný.

Loď a presbytář od sebe oddělovala pouze výšková úroveň podlah, v minulosti, soudě podle soklů přípor s o něco výraznějším rozdílem a podle rozdílného řešení přípor. Obě části tohoto jediného prostoru prostupují i patro. Nad presbytářem se klene paprsčitá žebrová klenba, párem meziklenebních žeber oddělující presbytář od lodi. Profilace žeber se shoduje s profilací žeber paláce. Žebra dosedají na hlavice sdružených přípor, které v úrovni podlahy patra střídají válcové přípory, zakončené nad polygonálními sokly talířovými prstenci. Mezi prstenci a sokly kameníci vynechali drobné úseky, označované za klínky, které jsou považovány za důležitý datovací prostředek, převzatý z klasické gotiky (Líbal – Vilímková – Heroutová – Lišková 1983, 191). Jejich analogie autoři nacházejí v Hesensku, kde se vyskytují od sedmdesátých let 13. století a užívají se i na sklonku tohoto věku (Líbal –Vilímková – Heroutová – Lišková 1983, 225). Odmyslíme-li však zmíněné klínky, pak k příporám, dosedajícím na podlahu nabízí analogie sokly koutových přípor lodí kostela sv. Františka v pražském klášteře klarisek, svěceného v roce 1234 (Soukupová 2011, 54, 57, 61), vyskytující se i v presbytáři téhož kostela, budovaného v letech 1238–1245 (Soukupová 2011, 91) a do jisté míry pokračující i v závěrečném projektu klášterního komplexu 13. století, ve svatyni Salvátora (Soukupová 2011, 141–169). Loď sklenuly dvě čtvercová travé křížové klenby s klenebními a meziklenebními žebry stejné profilace jako presbytář. Žebra dosedají na hlavice zkrácených sdružených přípor, vynášených konzolami v úrovni podlahy patra. Mezi příporami pak v přízemí odlehčují zdivo sedilia sklenutá jetelovými arkádami, které při jejich styku vynáší konzoly. V lodi se jedná o trojici a na protilehlé zadní stěně o pětici arkád, v presbytáři o pět sedilií se dvěma arkádami. Patro od přízemí oddělovala v lodi dnes odsekaná kordonová římsa, která současně plnila i funkci římsy podokenní. V presbytáři se římsy, nasazené ve stejné výškové rovině, váží pouze na okenní otvory. Profilace těchto podokenních říms, pokud ovšem nejsou odsekané, nezakončuje tradiční zalomení profilu do stěny, ale působí dojmem vylámání částí průběžné římsy.

Na římsu nasedají okenní otvory, propojující prostor kaple s ochozem patra. Kružbu vysokých zalomených oken datuje V. Mencl (1960, 191) do doby kolem roku 1270 a dává je do souvislosti se sasky orientovanou cisterciáckou hutí hradišťského kláštera, popírané později autory SHP (Líbal – Vilímková – Heroutová – Lišková 1983, 224). Nad pravou stranou lodi je situována empora. Její podklenutí dvěma hloubkově řazenými travé křížové klenby bez žeber, nasedá v koutech na prosté jehlancovité konzoly a na meziklenbní pás, nasazený na pilíře. Profilace lomeného meziklenebního pásu je bohatě profilovaná, stejně jako lomené oblouky arkád podklenutí. Profilace se nápadně podobá[8] klenebnímu pásu vítězného oblouku kostela sv. Františka v pražském klášteře klarisek, svěceného roku 1234 (Soukupová 2011, 61), odlišujícího se především oblými pruty na rozdíl od bezdězských prutů ostrých. Do podklenutí se otevírají z pravé zdi dvě sedilia s plnými oblouky.

V patře spojuje empora konce ochozu. Klenební žebra dobíhají do koutů, kde dosedají na prosté konzoly. Mezi nimi vstupuje do pravé zdi kaple sedile s plným obloukem. Oba konce ochozu kaple od empory oddělují zdi, kterými prostupují otevřené otvory s lomenými oblouky. Vstupují do „předsíní" ochozu, uzavřených k ochozu hloubkovými zdmi. Prostor sklenuly křížové klenby bez žeber, s poněkud nestejnou modelací a prosvětlují je lomené okenní otvory bez kružeb. Vstup přímo z paláce umožňoval otvor jen do zadní „předsíně", kam ústilo i vřetenové schodiště z přízemí kaple. Do přední „předsíně" vedl vstup z pavlače. Ochoz se do „předsíní" otevíral různě pojednanými portály. Portál v přední „předsíni" je neprofilovaný, s jetelovým obloukem, který vyplňuje tympanonem s vegetabilním motivem. Zadní „předsíň" se do ochozu otevírá profilovaným portálem s výrazně sníženým lomeným obloukem. Jeho tympanon byl zřejmě vybourán a dnes jej vyplňuje omítnutá vyzdívka nad profilovaným překladem. Ochoz sklenulo devět polí křížové klenby bez žeber. Zvlněná modelace jejich kápí dosedá k prostě okoseným meziklenebním pásům, které dosedají na kalichovité hlavice zkrácených polosloupkových přípor, nesených kuželovými konzolami. Konzoly i hlavice zdobí vegetabilní motivy, ať již naturalistické či stylizované, často vedle listů, mnohde přesahujících plochu hlavice až na abakus, doplněné i plody. Ojediněle je součástí výzdoby i geometrický motiv. Ve třech případech jsou tektonické prvky bez výzdoby. Okna mezi lodí a presbytářem na jedné a ochozem na straně druhé mají parapety vysoké pouze kolem 0,4 m a jen o málo více v případě oken do lodi. Tato okna téměř francouzského typu mají v kružbě úzké drážky po osazení skleněných výplní. Ty ovšem chybí v užších partiích kolem kříže, kde osazení skel muselo být řešeno jinak. Ani výška parapetu vnějších oken cca 0,6 m není nikterak vysoká, zvláště při předpokládaném užití ochozu pro případnou obranu hradu. Naopak by této funkci nasvědčovalo prosklení vnitřních oken, neboť odstranění pro středověk drahých vitráží z oken vnějších, které by si případné plnění jejich obrané funkce nepochybně vynutilo, by představovalo značnou škodu.

Obr. 14. Bezděz. Přípora 5. jednotky zprava. Poloha viz obr. 02. Foto: L. Kursová, 08. 06. 2002. – ***Abb. 14.*** *Bezděz. Dienst der 5. Einheit von rechts. Zur Lage siehe Abb. 02. Foto: L. Kursová, 08. 06. 2002.*

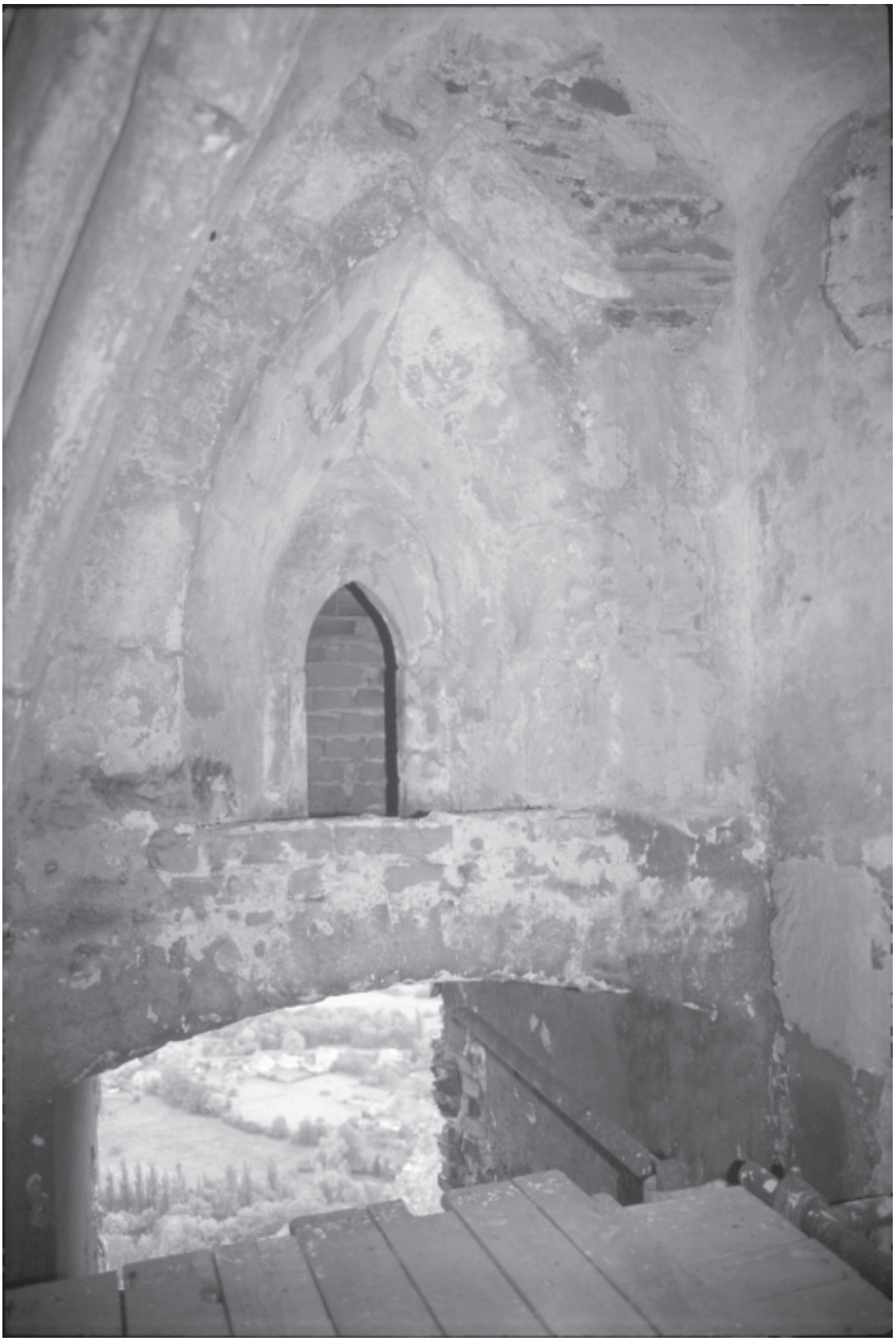

Obr. 15. Bezděz. Relikt okenního otvoru do zadního průčelí z 3. jednotky v patře tzv. Královského paláce. Foto F. Gabriel, 08. 06. 2002. – ***Abb. 15.*** *Bezděz. Relikt einer Fensteröffnung in der hinteren Fassade der 3. Einheit von rechts des sog. Königlichen Palas. Foto F. Gabriel, 08. 06. 2002.*

Obr. 16. Bezděz. Relikt prevétu, přístupného z okenního výklenku do zadního průčelí ze 4. jednotky v patře tzv. Královského paláce. Foto L. Kursová, 08. 06. 2002. – ***Abb. 16.*** *Bezděz. Relikt eines Aborterkers, zugänglich über die Fensternische in der hinteren Fassade der 4. Einheit im Obergeschoss des sog. Königlichen Palas. Foto L. Kursová, 08. 06. 2002.*

Obr. 17. Bezděz. Pravý štít zvýšeného podkroví tzv. Královského paláce s letopočtem stavby krovu a za ním segmentový záklenek zazděného dveřního otvoru. Foto L. Kursová, 05. 08. 2015. – ***Abb. 17.*** *Bezděz. Rechter Giebel des Dachbodens des sog. Königlichen Palas mit Jahreszahl der Erbauung des Dachstuhls und dahinter segmentierter Bogen einer zugemauerten Türöffnung. Foto L. Kursová, 05. 08. 2015.*

Bez ohledu na různé názory o vývoji celého hradu naznačují naše pozorování shodu mezi kaplí a převážnou částí tzv. Královského paláce. Řada prvků nese společné znaky a po stavební stránce se budování obou objektů jeví jako současné. Rozhodně nelze souhlasit s představou změny dispozičního záměru dostavováním kaple (Líbal – Vilímková –Heroutová – Lišková 1983, 216). Naopak jeho zapojení do obrany hradního jádra i spojení s palácem naznačují prvotní záměr stavitele podle zadání stavebníka. Je-li třeba uvažovat o dvou stavebních etapách, pak by je bylo třeba hledat v samotném paláci, kde vidíme rozdíl v zastropení prvních dvou jednotek zprava a jednotek ostatních. Odlišná je i výšková hladina podlah, přerůstající však o další jednotku vlevo s výškovou úrovní mezi jednotkami pravými a levými. Připustíme-li naznačenou dataci počátku stavebních aktivit na vrcholu kupy Velkého Bezdězu do padesátých let 13. století, jak ji naznačili autoři SHP (Líbal – Vilímková – Heroutová – Lišková 1983, 215), pak by právě pravá část paláce dokládala tento nejstarší počin. Proti této hypotéze sice stojí absence technologických stop, je však třeba vzít v úvahu neprovedené ohledání nedostupného zadního průčelí paláce a značně zakryté hlavní průčelí. Rovněž musíme připustit i plánované pokračování stavby, ponechávající si na levých nárožích rozvolněné zdivo, které při pokračování stavby paláce setřelo jinak patrnou spáru. Dokončené provizorium pak mohlo sloužit, případně i s provizorním zastřešením, jako provozní objekt staveniště po dobu budování hradního jádra, označovaného dnes jako Horní nebo Zadní hrad. Současně se stavbou tohoto „staveniště" mohlo probíhat i budování věže v sousedství.

V dalších sezónách by následovala v předstihu výstavba kaple, tzv. Purkrabství a obvodových hradeb. Ty by někdy v šedesátých letech vymezily hradní jádro ze strany přístupové komunikace. Kaple by tak některými svými detaily mohla navázat na stavební aktivity kláštera klarisek v Praze, započatých asi ve třicátých letech 13. století a vrcholících stavbou svatyně Salvátora, budované právě v šedesátých letech téhož věku (Soukupová 2011). Teprve v roce 1270, nebo bezprostředně po něm, plynule navázala na předchozí výstavbu hradního jádra rozsáhlá dostavba paláce, vloženého mezi kapli a jeho starší část. Při té příležitosti mohlo přízemí starší části získat bezžebrovou klenbu, svojí zvlněnou modelací shodnou s bezžebrovými klenbami v kapli. Starou a novou část paláce nakonec spojila střecha, která na zadní zdi nejspíše kryla pochozí plochu a její cimbuří.

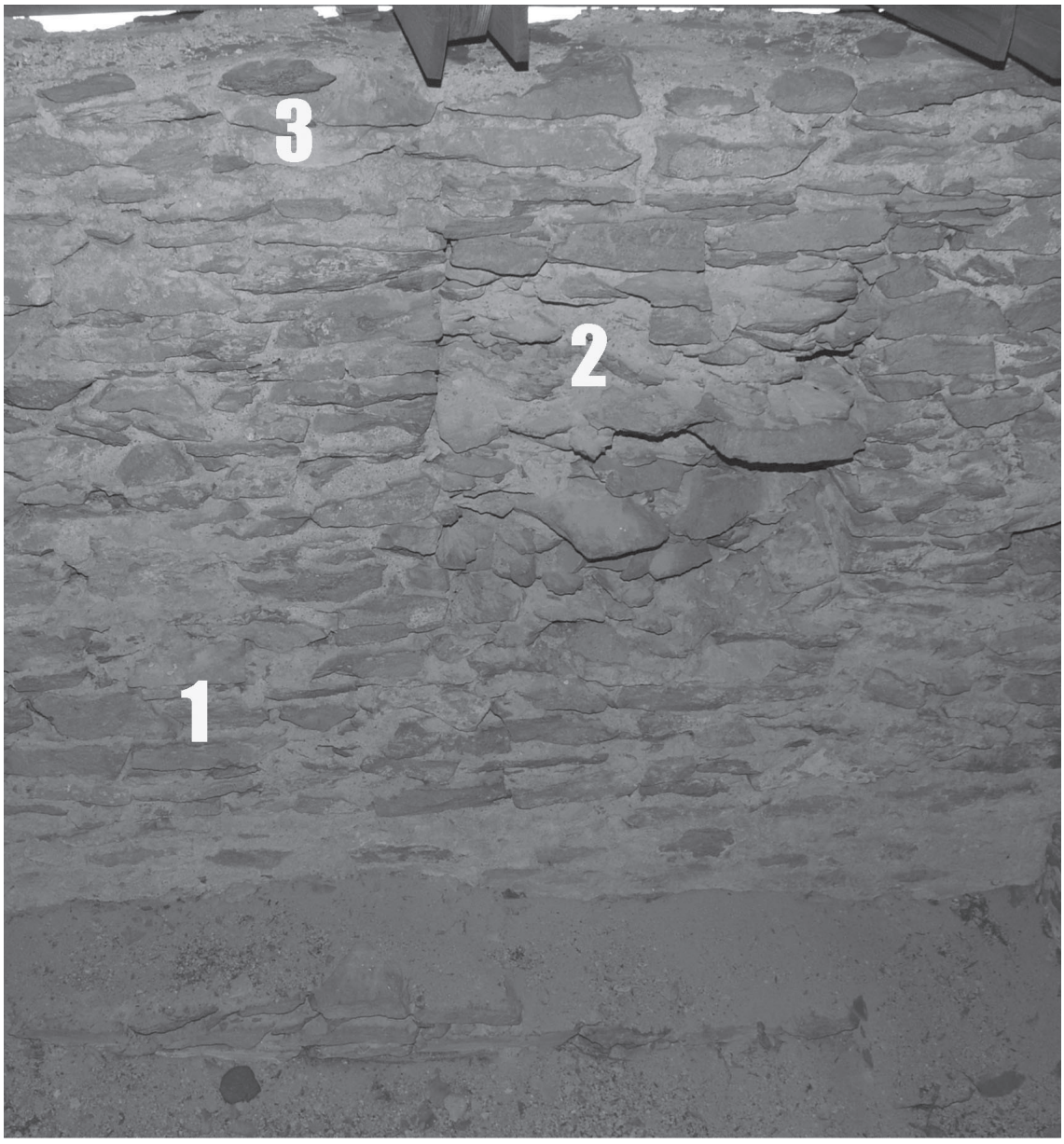

Obr. 18. Bezděz. Nadezdívka zadní obvodové zdi tzv. Královského paláce. 1–základní líc, 2–v líci neuspořádané zdivo, 3–zdivo, mírně přesahující svojí tloušťkou líc interiéru. Foto L. Kursová, 05. 08. 2015. – ***Abb. 18.*** *Bezděz. Kniestock der hinteren Außenmauer des sog. Königlichen Palas. 1–Grundmauerwerk, 2–ungeordnetes Mauerwerk, 3–Mauerwerk, das durch seine Dicke leicht die Maueroberfläche an der Innenseite überragt. Foto L. Kursová, 05. 08. 2015.*

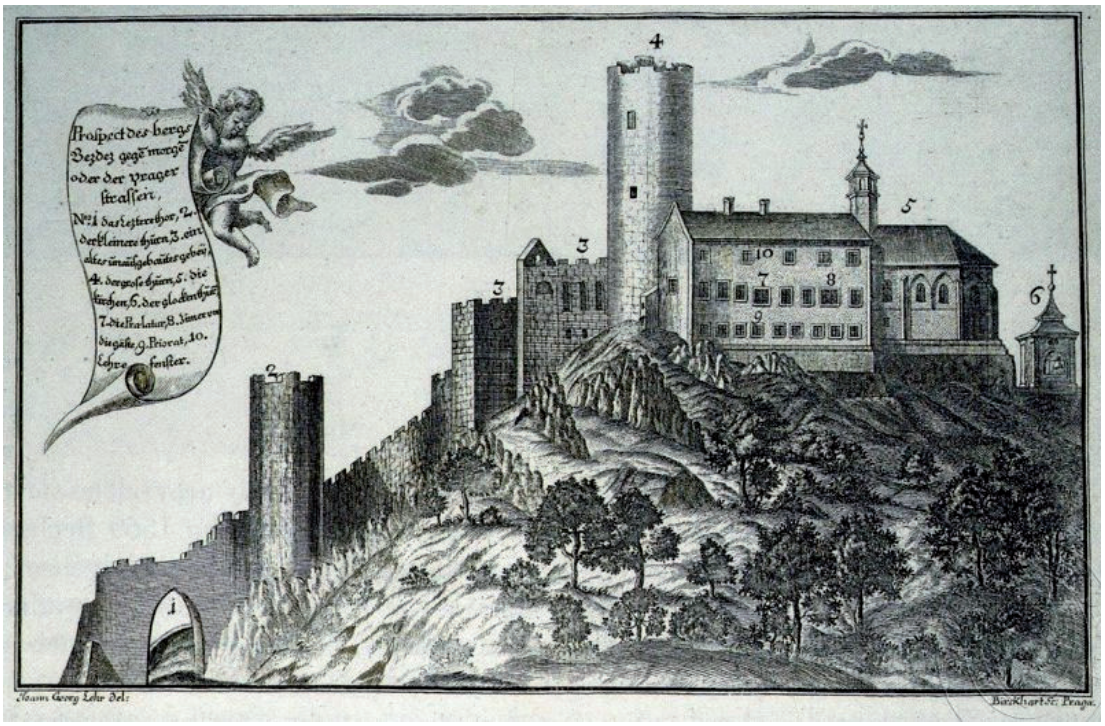

Obr. 19. Bezděz. Prospect des bergs Bezdez. Podle kresby Johanna Georga Lehra vyryl v roce 1743 Antonin Birkhardt (1677-1748). Pohled od východu. Zdroj http://www.hrady-zriceniny.cz. – ***Abb. 19.*** *Bezděz. Prospect des bergs Bezdez. Nach einer Zeichnung Johann Georg Lehrs im Jahr 1743 von Antonin Birkhardt (1677-1748) geschnitten. Blick aus Osten. Quelle http://www.hrady-zriceniny.cz.*

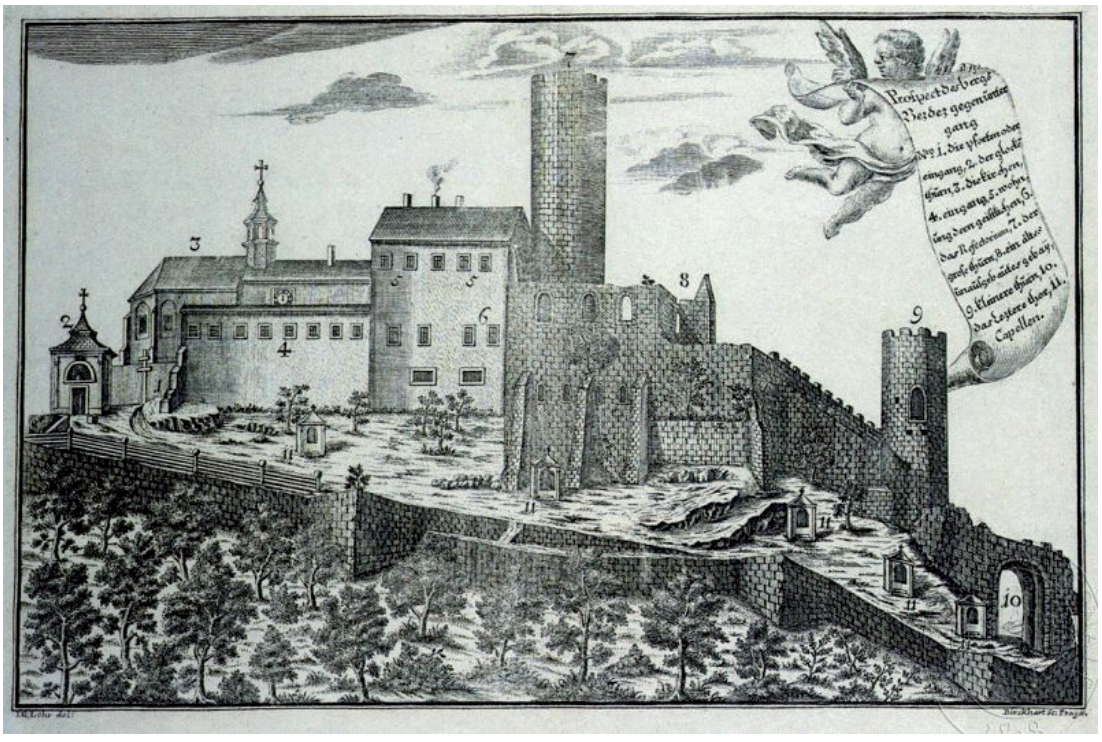

Obr. 20. Bezděz. Prospect des bergs Bezdez. Podle kresby Johanna Georga Lehra vyryl v roce 1743 Antonin Birkhardt (1677-1748). Pohled od západu. Zdroj http://www.hrady-zriceniny.cz. – ***Abb. 20.*** *Bezděz. Prospect des bergs Bezdez. Nach einer Zeichnung Johann Georg Lehrs im Jahr 1743 von Antonin Birkhardt (1677-1748) geschnitten. Blick aus Westen. Quelle http://www.hrady-zriceniny.cz.*

Obr. 21. Bezděz. Pravý štít tzv. Královského paláce. 1–pískovcové armovací kvádry okraje staršího štítu, 2–nadezdívka mladší úpravy štítu, 3–vyzdívka dveřního otvoru. Foto I. Peřina, 07. 07. 2008. – ***Abb. 21.*** *Bezděz. Rechter Giebel des sog. Königlichen Palas. 1–bewehrte Sandsteinquader am Rand des älteren Giebels, 2–Kniestock nach jüngeren Umbauarbeiten am Giebel, 3–zugemauerte Türöffnung. Foto I. Peřina, 07. 07. 2008.*

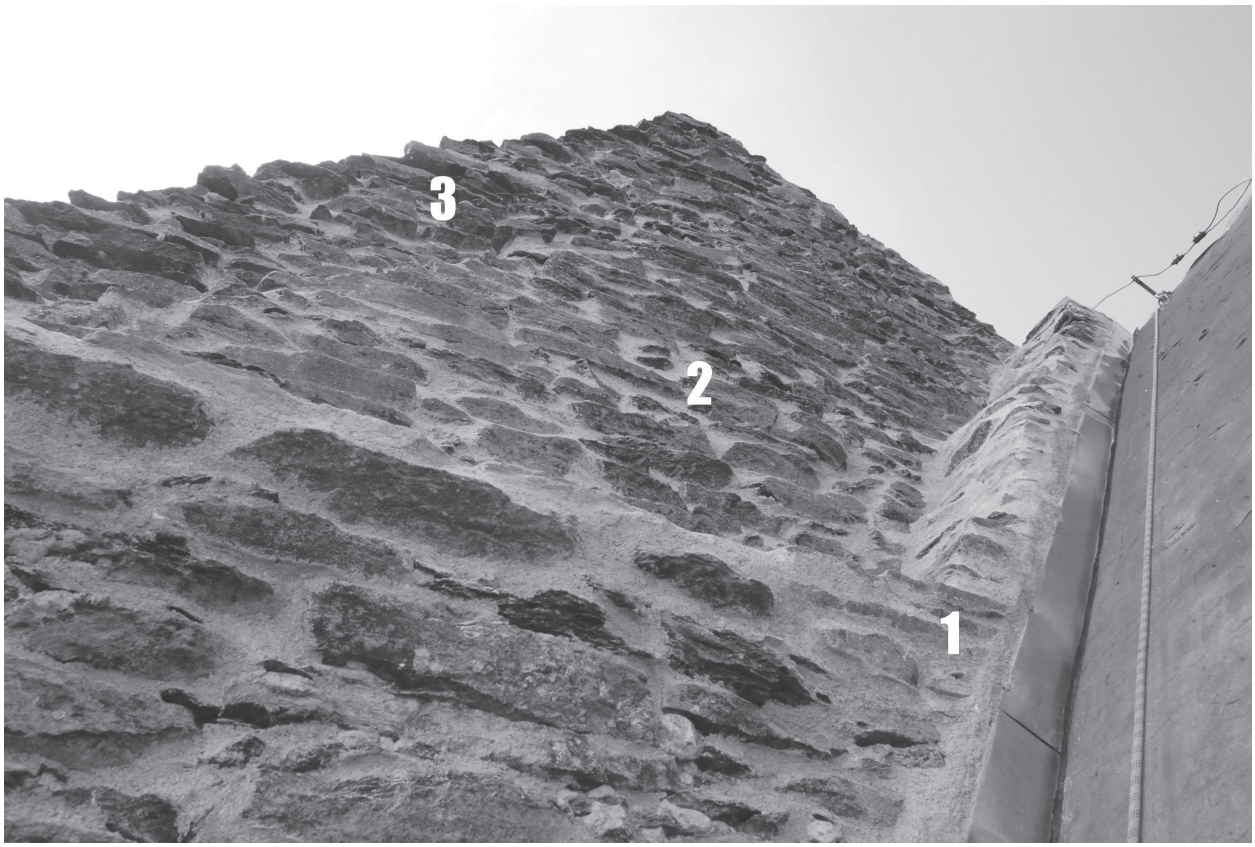

Obr. 22. Bezděz. Levý štít tzv. Královského paláce a pravý štít kaple. 1–tlustší štít kaple, 2–nadezdívka štítu kaple pro tzv. Královský palác, 3–mladší nadezdívka štítu. Foto L. Kursová, 05. 08. 2015. – ***Abb. 22.*** *Bezděz. Linker Giebel des sog. Königlichen Palas und rechter Giebel der Kapelle. 1–dickerer Giebel der Kapelle, 2–Kniestock des Kapellengiebels für den sog. Königlichen Palas, 3–jüngerer Kniestock des Giebels. Foto L. Kursová, 05. 08. 2015.*

Ačkoliv vnitřní dělení paláce bylo v přízemí a patře shodné, zdá se, že komunikační uspořádání se od sebe lišila. Podle nejistých dveřních otvorů usuzujeme, že v přízemí bylo 5 uzavřených jednotek. První zprava se vstupem do první průchozí jednotky a konečné jednotky vlevo se v sousední uzavřené jednotce zrcadlovitě opakuje. Tři další jednotky, pátá, šestá a sedmá byly uzavřené. Ani jedna uzavřená jednotka přízemí pravděpodobně neplnila obytnou funkci. Neodpovídalo tomu osvětlení a nikde se nepodařilo prokázat středověké otopné zařízení. Přízemí totiž asi plnilo především funkci nárazníku mezi podložím stavby a prostorem, plnícím jeho základní funkci, funkci obytnou. Jeden z problémů všech staveb představuje z podloží zdivem vzlínající voda. Ta se postupně jak z podloží, tak i ze zdiva odpařuje a vytváří tak vlhké klima více či méně uzavřeného prostoru. Pro pohodové užívání patra je vhodné odpaření vody ze zdiva v co nejnižší úrovni a odvětrání místností. Další funkce, které mohlo přízemí plnit, pouze odhadujeme.

Nejčastěji se uvažuje o skladovacích komorách, sloužících k deponování. Skladovací komory nevyžadovaly ani zateplení, ani větší prosvětlení a jako podlaha jim postačovalo nerovné skalní podloží, upravené případně navezenou zeminou nebo, tak jak to můžeme předpokládat na Bezdězu, stavební sutí. S přiřazením funkce skladovací komory celému přízemí ovšem vyvstane otázka kvality a kvantity skladovaného. Skutečnost, že hrad budoval panovník pro svoji potřebu, rozsah skladovaných komodit značně klesá (Durdík – Bolina 2001, 65). Nepochybně bylo v hradním jádře třeba ve velké míře uskladnit píci pro koně, kteří však mohli být ustájeni v třetím dílu někde u brány do jádra, a zdroj paliva. Se značnou mírou pravděpodobnosti mohlo

hradní jádro skladovat obilí, určené pro setbu po válečných událostech, které většinou znamenaly rabování v okolních sídlech a s ním nejspíše i vybrání obilný zásob. Naopak můžeme vyloučit zdroje potravy, jejichž uskladnění se vázalo na kuchyň, kterou však nemáme v hradním jádru doloženou. Uskladnění dalších komodit, určených pro údržbu hradu, k tomu potřebné nářadí, doplňkový mobiliář, nebo náhradní zbraně a zbroj asi nezabralo mnoho místa, nehledě k tomu, že k uskladnění řady komodit sloužily i další stavby hradního jádra. Ačkoliv se může zdát druhá funkce přízemí značně nahodilá, nebylo tomu tak. Dokládá to odlišné komunikační uspořádání patra a přízemí.

Patro na rozdíl od přízemí obsahovalo pouze čtyři uzavřené jednotky. První zjevně zachovala stejné řešení jako uzavřená jednotka v přízemí. Druhá uzavřená jednotka je osamocená. Třetí uzavřená jednotka sestává ze tří místností, dvěma vlevo a vpravo koncovými a střední průchozí. Poslední jednotka se jeví jako uzavřená osamocená jednotka, není však vyloučeno její napojení na emporu kaple. Z uzavřených jednotek obsahují dvě otopná zařízení ve formě koutového krbu. První z nich je třetí osamocená jednotka zprava a druhou pravá konečná jednotka sousední levé uzavřené jednotky. Zdá se však, že ne obě uzavřené jednotky byly obytné.

První uzavřenou jednotku sice vytápěl krb, prosvětlují ji však pouze dvě úzká okna, chybí záchod a jeho dostupnost je obtížná; vyžaduje návštěvu sousední uzavřené jednotky, nebo odchod mimo palác. Plocha 2,5 x 5,0 m sice není nedostatečná, náleží však mezi jednu z nejmenších jednotek paláce. Z těchto důvodů je její přiřazení mezi jednotky dobově označované kemenáte (Hauserová 2014a, 14) nejednoznačný. Zdá se, že spíše mohl sloužit jako oddělená privátní součást levé bytové jednotky, vhodná snad především ke spaní.

Druhá jednotka s koutovým krbem zabírá plochu 5,0 x 5,0 m, prosvětlovalo ji velké okno, z jehož výklenku vedl vstup na prevét, vysazený na krakorcích zadního průčelí. Jednotka mohla sama o sobě sloužit jako obytná, je však součástí třetí uzavřené jednotky, obsahující ještě velkou síň, sloužící současně jako komunikační uzel. Síň vítala přicházející z poloveřejné komunikace, vedené po pavlači a nabízela jim vstup do jednotky vlevo a vpravo a také do válcové šachty vřetenového schodiště, stoupajícího do zvýšeného podkroví. Vpravo ústil vstup do vytápěné jednotky s krbem a prevétem, dobově označované kemenáte (Hauserová 2014a, 14), vlevo do jednotky s roubeným zateplením, pravděpodobně vytápěné (Rykl 2014, 31–34), dnes však beze stop po otopném zařízení. Pojmenovat by ji snad bylo možné „světnice“, užité však v dobových pramenech nejprve na počátku 15. století. Funkce místností není jednoznačná, nejspíše se mohlo jednat o sezonní alternaci užívání (Rykl 2014, 54–55). V létě mohla síň sloužit k dennímu užívání rodiny a kemenáte jako ložnice. V zimě obě tyto varianty nahradila světnice, v létě nevyužívaná. Jinou možností je využívání síně bez alternace výhradně jako „pracovny“, tedy pro jednání a reprezentaci, světnice pro denní pobyt rodiny a kemenáte pro spaní s případnou alternací světnice

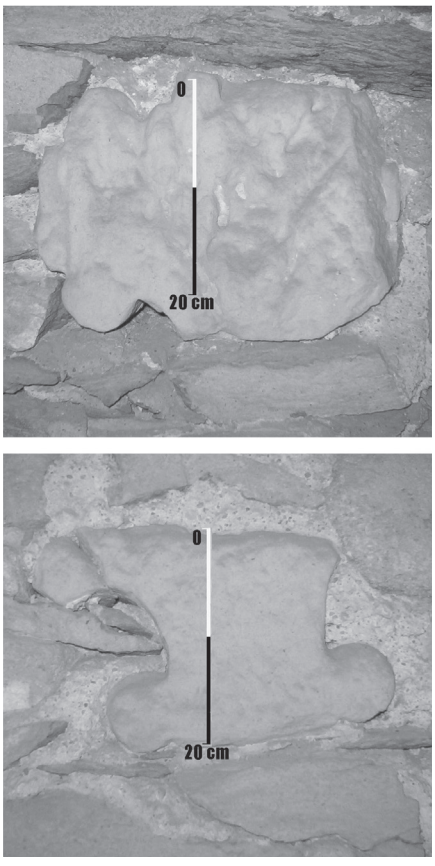

Obr. 23. Bezděz. Pravý štít kaple. Relikty profilů klenebních žeber mezi zdícími kameny levého líce. Foto L. Kursová, 05. 08. 2015. – ***Abb. 23.*** *Bezděz. Rechter Giebel der Kapelle. Relikte der Gewölberippenprofile zwischen den Mauersteinen der linken Maueroberfläche. Foto L. Kursová, 05. 08. 2015.*

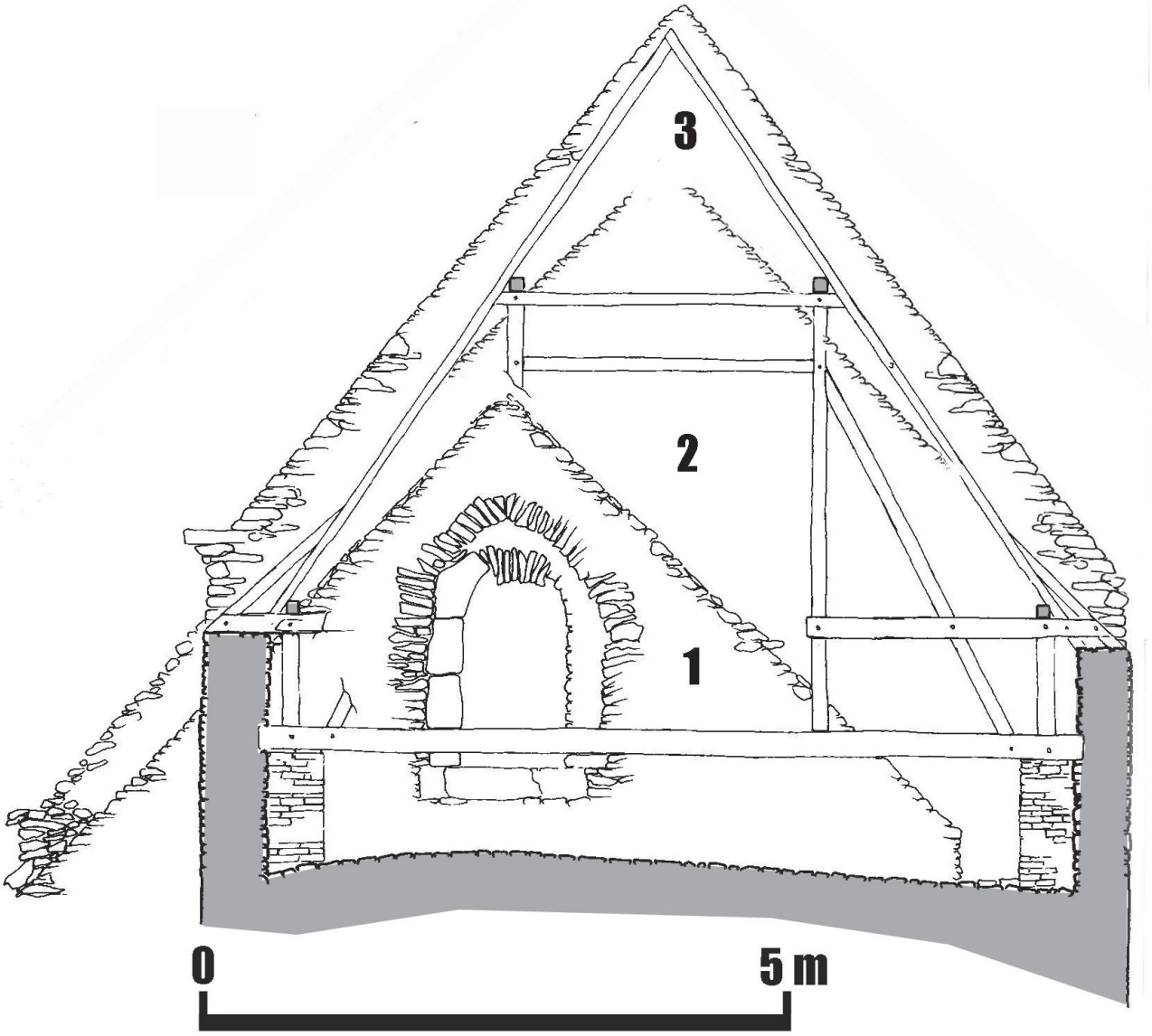

Obr. 24. Bezděz. Levý štít tzv. Královského paláce a pravý štít kaple. 1–předpokládaný štít kaple, 2–nadezdívka štítu kaple pro tzv. Královský palác, 3–mladší nadezdívka štítu. Kresba: B. Linhartová. – ***Abb. 24.*** *Bezděz. Linker Giebel des sog. Königlichen Palas und rechter Giebel der Kapelle. 1–angenommener Giebel der Kapelle, 2–Kniestock des Kapellengiebels für den sog. Königlichen Palas, 3–jüngerer Kniestock des Giebels. Zeichnung B. Linhartová.*

pro zimu. Obě varianty však narážejí na řadu problémů a otázek. Jedním z problémů využívání světnice pro spaní je absence záchodu, vázaného vždy na kemenáte, a to nejen na palácích Bezdězu, ale i na palácích hradu Housky (Menclová 1972, 245–247). Avšak proti vyloučení světnice jako jednotky vhodné ke spaní z důvodů absence záchodu je druhá uzavřená jednotka, splňující funkci ložnice a rovněž postrádající prevét. Nutnost alternace podle ročních období nás zase staví před otázku pobytu panovníka na hradě v zimních měsících, kdy mohl trvale sedět na sídle v Praze. Je ovšem pravdou, že purkrabí a nejspíše i jeho rodina, musel na hradě pobývat celoročně, stejně jako hradní posádka. Je zřejmé, že jednoznačné určení funkcí místností nelze uzavřít.

Středověká stavební podoba tzv. Královského paláce a kaple získala zřejmě na konci vlády Přemysla Otakara II., nejpozději však na počátku vládnutí Václava II. někdy v osmdesátých letech

Obr. 25. Bezděz. Levý štít tzv. Královského paláce a pravý štít kaple. Pohled ze zvýšeného podkroví paláce. 1–spára předpokládaného štítu kaple, 2–spára nadezdívky štítu pro palác. Foto L. Kursová, 05. 08. 2015. – ***Abb. 25.*** *Bezděz. Linker Giebel des sog. Königlichen Palas und rechter Giebel der Kapelle. Blick vom erhöhten Dachboden des Palas. 1–Fuge des angenommenen Kapellengiebels, 2–Fuge des Kniestocks des Giebels für den Palas. Foto L. Kursová, 05. 08. 2015.*

13. století svoji základní podobu, později změněnou, ještě však v období gotického slohového výrazu, pouze dvěma úpravami. Vedle nezbytné údržby zasáhla první z úprav nadezdění štítu paláce a zvýšení krovu. Druhá úprava se rovněž dotkla pouze paláce. Někdy v poslední čtvrtině 14. století (Gabriel 2009, 92) přinesla výměnu kružeb jeho oken a vysekání nové profilace okenních rámů. Všechny ostatní zásahy do gotické podoby obou staveb považujeme za aktivity mladších dostaveb a úprav, projevující se pouze zásahy utilitární povahy nebo opravami v duchu té či oné úrovně památkové péče.

Snad ještě do renesančního období spadá zbudování nového tubusu pro vřetenové schodiště z přízemí do patra, odkryté při stabilizaci interiéru (obr. 27, 28). Stavba schodiště započala vybouráním parapetu a spodní části špalet okna, otevírajícího se z páté jednotky do hlavního průčelí. V podlaze výklenku vysokého gotického okna nechal stavitel vylámat přibližně polovinu tubusu, zatímco jeho druhá polovina vystupovala před hlavní průčelí. Tubus schodiště o poloměru interiéru cca 2,2 m končil nad úrovní podlahy patra tak, že příchozí vstoupil pohodlně do páté jednotky. Zda pořízení schodiště náleží renesanční úpravě hradu, nebo bylo součástí klášterních přestaveb nelze rozhodnout. Nejisté je i jeho odstranění. F. A. Heber (2006, 7) sice hovoří o točitém schodišti z nádvoří na dřevěný ochoz, který vedl po hradbě ke kapli, odkud byl rovněž přístupný. Točité schodiště tedy muselo stoupat někde při hradbě, v koutě hradby a tzv. Purkrabského paláce.

Obr. 26. Bezděz. Okno kaple, typické prozděnými pískovcovými panely, provázanými s jednoduše profilovanými špaletami. Foto L. Kursová, 05. 08. 2015. – ***Abb. 26.*** *Bezděz. Fenster der Kapelle, typisch sind durchgemauerte Sandsteintafeln, die durch eine einfach profilierte Laibung verbunden sind. Foto L. Kursová, 05. 08. 2015.*

Obr. 27. Bezděz. Relikt tubusu pro vřetenové schodiště z 1. patra do přízemí tzv. Královského paláce. Odkryto při stabilizaci 5. jednotky zprava v podlaze výklenku bývalého okna do nádvoří. Foto K. Podroužek, 30. 06. 2003. – ***Abb. 27.*** *Bezděz. Relikt des Tubus der Wendeltreppe aus dem ersten Stock ins Erdgeschoss des sog. Königlichen Palas. Bei der Stabilisierung der 5. Einheit von rechts im Boden der Nische des ehemaligen Fensters in Hofrichtung freigelegt. Foto K. Podroužek, 30. 06. 2003.*

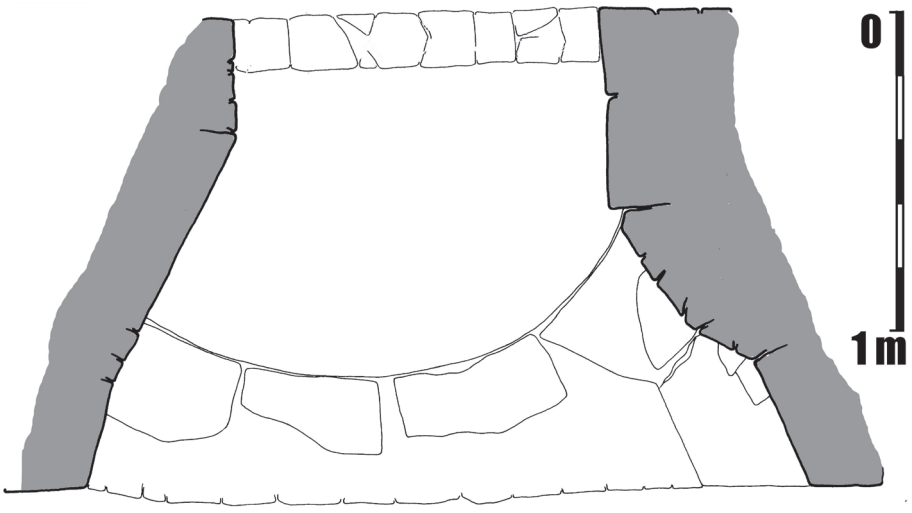

Obr. 28. Bezděz. Relikt tubusu pro vřetenové schodiště z 1. patra do přízemí tzv. Královského paláce. Odkryto při stabilizaci 5. jednotky zprava v podlaze výklenku bývalého okna do nádvoří. Kresba B. Linhartová. – ***Abb. 28.*** *Bezděz. Relikt des Tubus der Wendeltreppe aus dem ersten Stock ins Erdgeschoss des sog. Königlichen Palas. Bei der Stabilisierung der 5. Einheit von rechts im Boden der Nische des ehemaligen Fensters in Hofrichtung freigelegt. Zeichnung B. Linhartová.*

Pravé boční průčelí této stavby však v době užívání hradu jako kláštera sloužilo jako oltář pro venkovní bohoslužby. Problém je i s napojením ochozu do interiéru kaple. Daleko výhodnější by bylo napojení na pavlač tzv. Královského paláce, kterou však F. A. Heber (2006, 7) neuvádí. Spojit obě točitá schodiště v jedno tedy nemůžeme a datovat schodiště, odkryté při stabilizaci interiérů nám to nedovoluje.

Kapitola Dějiny hradu SHP (Líbal – Vilímková – Heroutová – Lišková 1983, 1–72) uvádí řadu informací o osudech hradu po jeho opuštění šlechtou, ke které došlo někdy před rokem 1587, do kdy jej majitel Jan z Wartmberka udržoval opravami. Komise, vyslaná královskou komorou, sděluje ve svém zápisu o ohledání hradu v roce 1587, že je „*zámek Bezdiezy pustý*". Neobývaný a po bitvě na Bílé Hoře vypálený hrad získal v roce 1623 Albrecht Eusebius z Valdštejna (Líbal – Vilímková – Heroutová – Lišková 1983, 12–17). Rok po Valdštejnově smrti, po které majetek připadl koruně, tedy v roce 1635, získali Bezděz emauzští benediktíni, kteří zde zřídili významné poutní místo. K úpravám na klášter přistoupil až opat Emauzského kláštera Antonio de Soto Maior (Vlček – Sommer – Foltýn 1997, 180) v roce 1662.

K stavebním aktivitám benediktinů v tzv. Královském paláci lze přičíst především nové zastřešení kaple a budov horního hradu. Tyto základní práce, které chránily starou stavbu před zničením, musíme doplnit o úpravy, potřebné pro zprovoznění interiérů a jejich úpravu pro novou funkci kláštera. Jedním z nejdůležitějších úkolů se stalo přehodnocení komunikačního systému. Nové řešení si vyžádalo jak v přízemí, tak i v patře vybourání nových dveřních otvorů. V přízemí se

Obr. 29. Bezděz. Odsekaná přímá středověká špaleta, upravená na rozevírající se špaletu, vzniklá při úpravě na klášter v 1. patře mezi 4. a 5. jednotkou zprava. Foto L. Kursová, 08. 06. 2002. – ***Abb. 29.*** *Bezděz. Gehauene, gerade mittelalterliche Fensterlaibung, später in ein geschrägtes Gewände umgewandelt, entstanden beim Umbau der Burg zum Kloster im 1. Stock zwischen der 4. und 5. Einheit von rechts. Foto L. Kursová, 08. 06. 2002.*

nově propojily druhá a třetí jednotka zprava a čtvrtá jednotka s pátou (obr. 7), takže celé přízemí bylo průchozí od první po šestou jednotku. Dveřní otvory prostupovaly i dvěma nově vyzděnými cihlovými příčkami v páté jednotce. Rovněž v patře vznikly nové dveřní otvory, které propojily třetí a čtvrtou jednotku zprava a šestou jednotku se sedmou. Změnám neunikly ani staré dveřní otvory. Cihlové úpravy záklenků a odsekání přímých špalet na rozevírající se (obr. 29) doprovázelo přisekání pískovcových lomených portálů pro osazení veřejí a překladu nadpraží (obr. 6), nebo vybourání portálů, případně alespoň jejich oblouků.

S výjimkou oken páté a sedmé jednotky nechal klášter vybourat a osadit nová okna v místech oken starých (obr. 15), jejichž zbylé otvory zazdil. Přibližně 2 m široké okenní výklenky získaly cihlové segmentové zaklenutí a to nejen v patře, ale i v zadní obvodové zdi. Přízemí se tak prosvětlilo a mohlo sloužit požadavkům kláštera, který kladl větší nároky na bydlení.

Protože provoz kláštera byl i přes drsné klimatické podmínky celoroční, musely stavební úpravy zajistit i kvalitní vytápění jak bytových tak i pracovních jednotek mnichů a jejich představených. Krby, užívané ve středověku, nesplňovaly náročnější požadavky na teplo, které naopak slibovala kamna. Ta však vyžadovala komíny, pro které dva krbové sopouchy naprosto nevyhovovaly a to především umístěním. Pro přikládání z vnějšku probourali zedníci hlavním průčelím dva otvory pro přikládání z chodby (obr. 4, 30), vedené přibližně v místech bývalé pavlače. Jednalo-li se o dřevěnou nebo zděnou přístavbu s dřevěnými podlahami a stropy stávající prostor před palácem určit nedovoluje. Nad otvory vybourali a zvenčí obezdili zedníci sopouchy (obr. 4), které ústily nejspíše nad korunné římsou. I tak je zřejmé, že kamna využívala i komín krbu a nelze vyloučit ani odvod kouře vřetenovým schodištěm do zvýšeného podkroví. Krb ve třetí jednotce sice sloužil rovněž pro odtah dýmu, ne však z kamen, ale z černé kuchyně v přízemí druhé jednotky. Pro jeho odvod nechal klášter vybourat v druhé hloubkové příčce zprava přímo pod krbem otvor a vyzděním krbu od podlahy ke krbové římse získala kuchyně odtah, který mohl alespoň částečně vyhřívat i třetí sousední jednotku. Vybourání si vyžádala i pec, zřízená v přízemí pod krbem, ale otevřená do černé kuchyně, kam také odcházel dým. Těleso pece poškodilo vybouráním pravou a zadní zeď. Nejasný zůstává otvor topeniště vzadu v třetí hloubkové příčce zprava (obr. 6). Byl-li otevřený do čtvrté jednotky, pak zůstává otázkou odvod kouře a narazíme i na problém umístění otopného zařízení za pecí. V opačném užití otopného otvoru by kouř odcházel společným sopouchem z černé kuchyně a sloužil by kamnům v sousední přízemní jednotce. Nemůžeme však vyloučit ani zbudování jednoho topeniště a následné pořízení druhého. Situaci by jistě mohlo upřesnit začištění podlahy při zadní zdi třetí jednotky, kterou zatím nevědomky rozdupávají návštěvníci hradu.

Posledním významnějším a dobře patrným stavebním zásahem, který nejspíše souvisí s budováním kláštera, byl trámový podhled stropu čtvrté jednotky zprava v patře. Výrazně narušil patky křížové klenby a krb, ze kterého zbyla pouze obezdívka sopouchu nad dřevěným trámovým stropem.

Klášterní úpravy a údržba tzv. Královského paláce a kaple, které probíhaly od roku 1662, zakončilo zrušené kláštera v listopadu roku 1785. Hned následujícího roku byl komisionelně sepsán inventář podle jednotlivých místností (Líbal – Vilímková – Heroutová – Lišková 1983, 37–38),[9] který zachytil některé informace o dynamickém systému kláštera. Při soupisu inventáře komise uvádí užití jednotlivých místností kláštera. Znovu je zopakoval zápis, připravený v roce 1789 pro dražbu dřeva a kovu na hradě (Líbal – Vilímková – Heroutová – Lišková 1983, 38–41).[10] Oba zápisy se dotkly především kaple a tzv. Královského a Purkrabského paláce. Komparací obou zápisů, doplněných popisky z vedut, pořízených v roce 1743, tedy v době, kdy byl hrad užíván klášterem,[11] sestavujeme model funkčního rozvržení místností kláštera, které předkládáme na obr. 31. Jeho sestavení však již překračuje rámec předkládané práce.

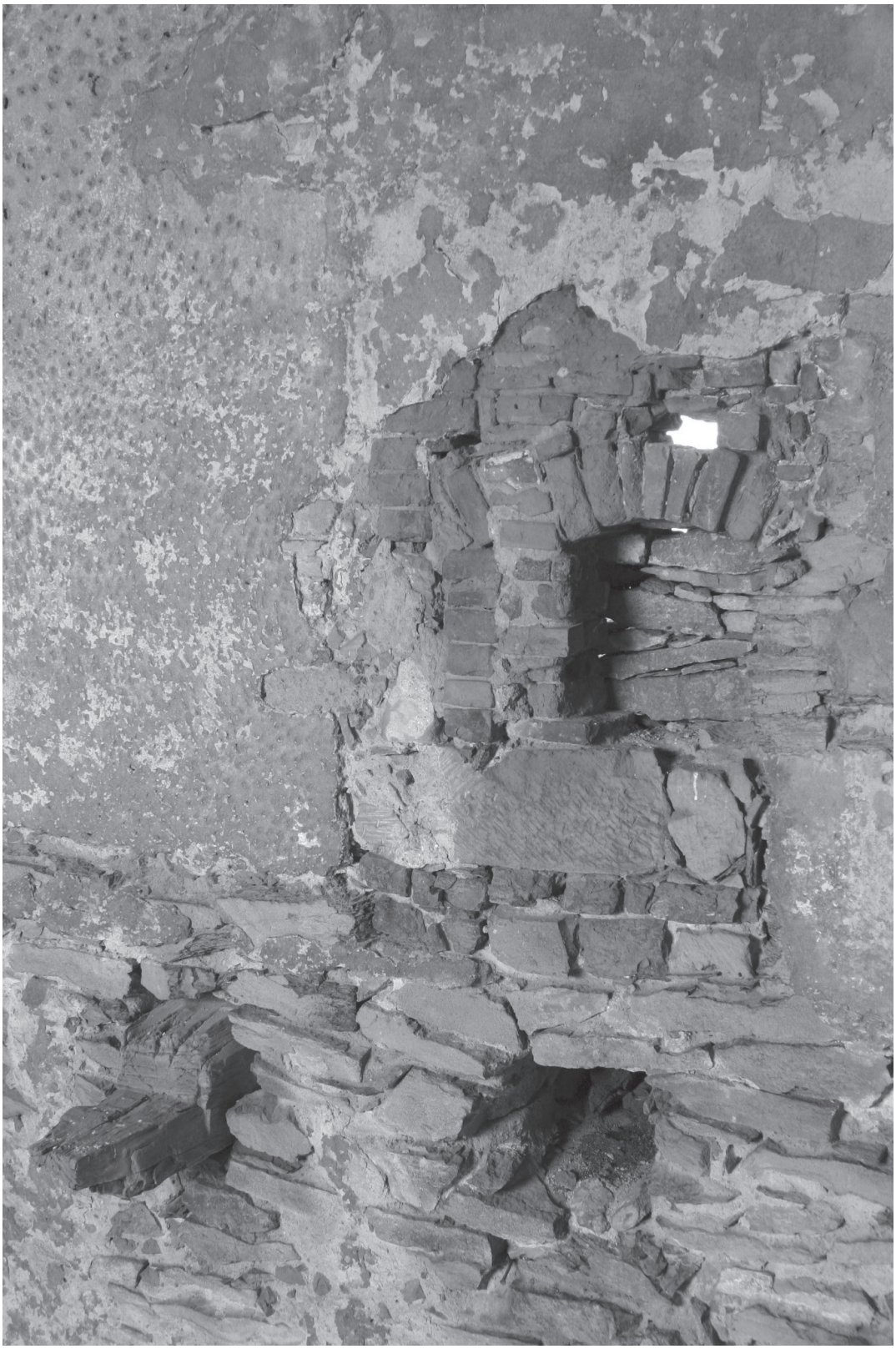

Obr. 30. Bezděz. Druhotně zazděný otvor na přikládání do kamen, vybouraný při úpravě na klášter v 1. patře 4. jednotky zprava. Vlevo dole relikt stropního trámu z doby stavby paláce. Foto: L. Kursová, 20. 07. 2004. – ***Abb. 30.*** *Bezděz. Nachträglich zugemauerte Öffnung zur Bedienung eines Ofens, bei Umbauarbeiten zum Kloster im 1. Stock der 4. Einheit von rechts durchgebrochen. Unten links ein Relikt des Deckenbalkens aus der Zeit der Erbauung des Palas. Foto: L. Kursová, 20. 07. 2004.*

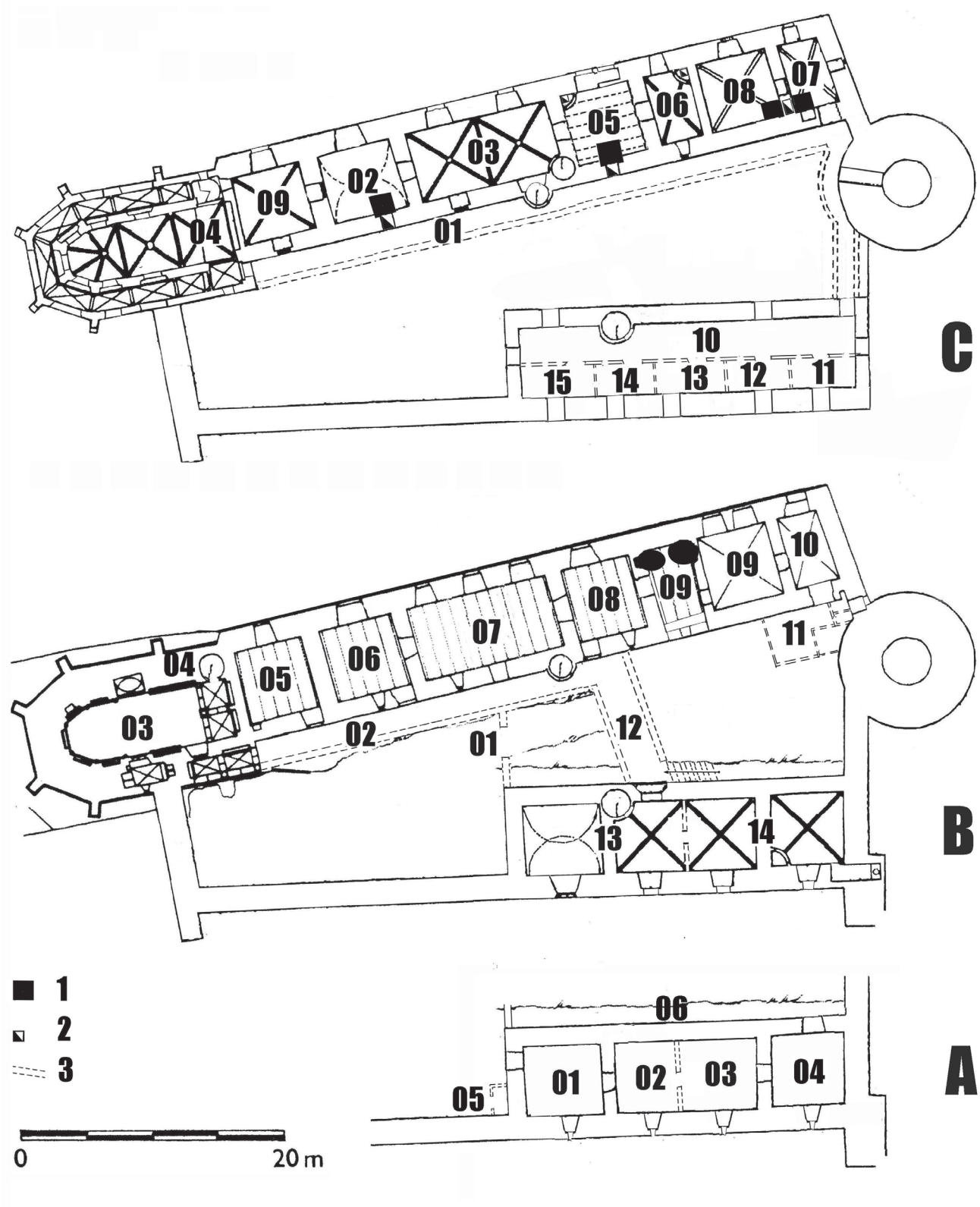

Obr. 31. Bezděz. Model funkčního rozložení místností kláštera. Upravený plán dle D. Menclové (1972, 227): 1–otopné zařízení, 2–komín, 3–předpokládané zdivo a objekty. Dvojmístná čísla značí místnosti. K jejich funkci viz poznámka 9. – ***Abb. 31.*** *Bezděz. Model der funktionellen Raumaufteilung des Klosters. Plan bearbeitet nach D. Menclová (1972, 227): 1–Heizvorrichtung, 2–Schornstein, 3–angenommene Mauern und Objekte. Zweistellige Ziffern bezeichnen Räume. Zu ihrer Funktion siehe Anmerkung 9.*

Snad od roku 1803 se hradu ujal rod Waldštejnů, do jehož držby patří první úpravy hradu pro návštěvníky nastupujícího turismu. V roce 1932 hrad daroval hrabě Waldštejn-Wartmberk Klubu československých turistů, který v roce 1938 plánoval „zkulturnění" části hradu na restauraci a noclehárnu. Počátky této aktivity pravděpodobně najdeme v suterénu a přízemí tzv. Purkrabského paláce. Oddělení hradu od Čech a druhá světová válka tyto aktivity naštěstí ukončila a pasivita majitele, který se v roce 1945 o svůj majetek opět přihlásil, nechala hrad nepoškozený do roku 1949, kdy turisty vystřídala Československá obec sokolská. Naštěstí i jejich představa o zřízení restaurace s kuchyní zastavilo znepřístupnění hradu pro veřejnost, které mělo chránit utajení vojenského prostoru. Od roku 1953 pak jeho správu převzal Státní památkový ústav. Doufejme, že hrad v majetku státu setrvá a nedostane se opět do „péče" některé z institucí, která jej vidí pouze jako komerčně zajímavý objekt.[12]

Poznámky:

[1)] Za doklad obytnosti stavby považujeme minimálně jedno otopné zařízení v některém z podlaží.

[2)] Někteří badatelé považují vymezení obou částí hradního jádra za současné (Sedláček 1997, 1–20; Menclová – Míka 1961; Menclová 1972, 227–244; Kuthan 1975, 27). Změny v dispozičním rozvrhu hradního jádra, ovšem v různém vzájemném vztahu vidí J. Homolka (1974, 197), J. Kuthan (1983, 56, 335), D. Líbal – M. Vilímková – M. Heroutová – A. Lišková (1983), T. Durdík (1999, 58–61), F. Gabriel – J. Panáček (2000, 31). Podrobněji o názorech na vývoj jádra a jednoznačný doklad o dvou stavebních fázích jeho dispozičního rozvržení viz F. Gabriel – J. Panáček (2000, 31).

[3)] Vyjdeme-li z předpokladu, že purkrabí žil na hradě s manželkou a s potomky pravděpodobně i panovník zřizoval své sídlo pro celou svoji rodinu, pak užití tzv. Manských paláců není zřejmé. S ohledem na skutečnost, že odpovídají bytové jednotce purkrabství a rovněž bytové jednotce královského paláce, museli bychom předpokládat, že sloužily pouze dvěma manům a jejich rodinám. Takový model se nejeví pravděpodobný. Pro many, zavázané panovníkovi nejspíše vojenskou službou, kterou plnili i se svojí družinou, byla asi vymezena podstřešní patra, zatímco tzv. Manské paláce sloužily spíše návštěvám stejné společenské úrovně nebo pouze o řád nižší.

[4)] Po pečlivém vyhodnocení stávajícího stavu paláce jeho stabilizaci citlivě vyprojektoval ateliér GIRSA AT s.r.o. v roce 2001. Práce, zahájené v roce 2002 a ukončené v roce 2004 prováděla firma Kabač Doksy pod důsledným dohledem projektanta (Girsa – Hanzl – Michoinová 2007). Pro potřeby konzervace stavěla prováděcí firma postupně v celém interiéru lešení, které současně využívalo oddělení výzkumu, průzkumu a dokumentace NPÚ u.o.p. v Ústí nad Labem pro vstup do jinak obtížně dostupného patra a krovu. Oddělení provádělo dokumentaci, vyhodnocení a interpretaci detailů na žádost projektanta. Svoji zodpovědnost za památkovou ochranu objektu zcela opomenul NPÚ, centrální pracoviště v Praze, které se pověřilo prováděním památkového dohledu nad stavební aktivitou. Všechny zásahy byly provedeny bez pořízení kvalitních půdorysných plánů celku, nemluvě o jakékoliv fotogrammetrii, dnes jinde v Evropě prováděné podrobně v exteriérech i interiérech. S ohledem na tuto skutečnost, přetrvávající ostatně u objektů, spravovaných NPU dodnes, jsou všechny údaje pouze odhadovány podle plánů, publikovaných D. Menclovou (1972, 227–229).

[5)] Popis se orientuje podle hlavního průčelí při pohledu z vnějšku na levou a pravou stranu a směr příčný, který je rovnoběžný s hlavním průčelím a hloubkový, který je k němu kolmý a směřuje tedy zpředu dozadu.

[6)] Jednotku definujeme jako prostor, vymezený stěnami, podlahou a zastropením nebo relikty takového prostorového vymezení s případně hypoteticky předpokládaným zastropením, přístupný jedním nebo více dveřními otvory. Jednotka nebo více vzájemně propojených jednotek s jediným vstupem z veřejné nebo poloveřejné komunikace je uzavřená jednotka. Její funkci dovedeme ve formální struktuře určit pouze v těch případech, kdy zanechá jednoznačné znaky funkce. Takovým příkladem je obytná jednotka,

ve které celoroční obývání v klimatických podmínkách střední Evropy podmiňuje prokázaná přítomnost otopného zařízení (Rykl 2014, 31). Podle jeho formy (Skružný 2003; Rykl 2003; Hazlbauer 2003; Hauserová 2014) se v živé kultuře označovala obytná jednotka jako „jizba", byl-li prostor nad spodní obytnou úrovní dýmný, nebo „světnice" v případě odvodu kouře komínem, takže obytná jednotka zůstala nezadýmená, čista a světlá. Nejedná se však pouze o otopná zařízení. Identifikační znaky základní obytné jednotky musíme rozšířit o jejich dostačující velikost, o okenní otvory, zaručující zdroj světelné pohody, o vybavení záchodem či jeho snadnou dostupnost a o případnou tepelnou izolaci nebo její stopy (Rykl 2014, 31).

[7] Hodnocení T. Kyncla (2007, 24) uvádí dva dubové trámy, ze kterých jeden poskytl jako dobu pokácení září 1270–duben 1271, druhý pouze dobu po roce 1203. S ohledem na kontext lze dataci smýcení spojit se stavbou paláce nebo krátce před jejím zahájením.

[8] Hovoříme-li o podobnosti, nabízí se v tomto případě, stejně jako ve všech případech komparace, které tento pojem využívají, otázka míry, případně „druhu" podobnosti. V případě krajní hodnoty jsou si, za předpokladu že příjmeme jako míru podobnosti hmotu, všechny fakty podobné. Všechny jsou hmotné. Naopak žádný z nich nemůže být stejný s jiným, neboť má každý jinak uspořádanou hmotu v úrovni své fyzikálněchemické struktury. Nepochybně se při komparaci nejedná o krajní polohy míry podobnosti, ale o stanovení entit a kvalit, které při stanovení podobnosti považujeme za určující. Často se jedná o obtížný problém analýzy, ještě častěji o problém opomíjený.

[9] Zápis z 16. 3. 1786 (Líbal – Vilímková – Heroutová – Lišková 1983, 37–38):

> *„Soupis začíná vstupní branou, před níž byl zvonek. Pokračuje kvelbem a nádvořím na němž byl při zdi oltář s kazatelnou. Stála tam i dřevěná bouda – krám, v němž se při poutích prodávalo občerstvení. Následuje chodba do kostela a pak letní a zimní refektář, dispens, kuchyně, pokoj sakristána a vedle něho repositář. Soupis pokračuje vedlejším pokojen priorátu za nímž, se zřejmě nacházely schody vedoucí k horní chodbě. Priorat, jak víme, se nacházel v jižní hradní budově. Popis pak uvádí sál s oltářem a pokoj pana opata, pokoj zvaný „Widimer" (Vidimský či Vidimův?), pokoj varhaníka, hostinský pokoj, místnost před knihovnou, knihovnu, tzv. „kapucínský" pokoj, další hostinský pokoj, pokoj kuchaře. Residence neměla žádného vlastního archivu, všechny dokumenty byly uloženy v Emauzích. Knihovna byla malá.*
>
> *V klášterním kostele …" „… samostatné věži mimo kostel).*
>
> *Popis se vrací do severního křídla, v jehož horním podlaží se nacházely pokoje duchovních, jichž bylo tehdy šest."*

[10] Zápis dražebního protokolu z roku 1789 (Líbal – Vilímková – Heroutová – Lišková 1983, 38–41):

> *„Dražební protokol začíná tedy vstupními vraty (vydraženými za 4 zl. 3 kr.) a pokračuje pak dost systematicky, takže dává poměrně přesnou představu o vybavení jednotlivých prostor. Za vraty následuje dřevená kaplička v nádvoří, dveře do šenku (A-05), dveře do kvelbu (A-01) vedle a dvoukřídlé hlavní dveře residence (B-01).*
>
> *Vlevo od vstupu bylo sedm čtyřkřídlých oken zasklených tabulkami. Dále byla prodána podlaha v chodbě (B-02), dvoje dveře do kostela, podlaha, mramorová křtitelnice a jedno čtyřkřídlé okno. Za oltářem schody na chór, vpravo tři a vlevo dvě čtyřkřídlá okna a 3 okna oválná (celá kaple B-03, 04).*
>
> *V repositáři (B-05) vedle sakristie byly dubové dveře, dvě čtyřkřídlá okna, dvě okenice a dvířka k topeništi. V pokoji sakristiána (B-06) byly táflované (zřejmá výplňové) dveře a jedno čtyřkřídlé okno s železnou mříží. V místnosti vpravo (B-07) vedle sakristiána jedny dveře a jedno čtyřkřídlé okno. Do priorátu (B-08) vedly „táflované" dveře, stála tam bíle glazovaná, zeleně malovaná kamna, byla tam skříň ve zdi a čtyřkřídlé dvojité okno a dvířka topeniště. Podlaha byla dřevěná.*

Následuje kuchyně (B-09), do níž vedly dvoje dveře z měkkého dřeva, byla tam celkem tři čtyřkřídlá okna (B-09, 10), dřevěné okenní mříže a pec na pečení chleba. V pokoji kuchyňského sluky (B-10) jsou uvedeny dveře, stará kamna a jedno čtyřkřídlé okno. Následují dveře k záchodu a ve dvoře dva záchody a prasečí chlívek, ohrazené zvláštním plotem (celé B-11).

V chodbě k refektáři bylo jedno dvoukřídlé a jedno jednokřídlé okno a dveře k dolní chodbě. Letní refektář (B-13) měl dvě okna dvojitá, dvoje dveře, kamna ze zelených a černých kachlí. Mimo to je uvedeno ještě jedno zimní okno a podlaha. Do zimního refektáře vedly táflované dveře, měl dvě okna, z nichž jedno dvojitá, hnědá kachlová kamna a dřevenou podlahu.

Do sklepů vedly padací dveře, snad přímo z refektáře anebo odněkud z jeho nejbližšího sousedství. Sklepy byly celkem tři (A-02, 03, 04) a jsou v nich uvedeny jedny dvoukřídlé dveře.

V chodbě druhého patra (C-01) bylo vydraženo 6 dvoukřídlých oken. Na chór kaple vedly troje dveře, v chóru (C-04) bylo jedno trojkřídlé okno se dvěma okenicemi a dřevěná podlaha.

Tzv. „Widimerzimmer" (C-02) měla dvě čtyřkřídlá okna, dvířka topeniště a dřevenou podlahu. Do sálu (C-03) vedly jedny dveře, byla tam dvě čtyřkřídlá okna, a stály v něm čtyři zpovědnice a oltář. Odtud vedla dvířka k hořejšímu podlaží. Do pokoje opatova (C-05) vedly malované dveře a stála v něm hnědá glazovaná kamna. Měl dvě čtyřkřídlá dvojitá okna, dvířka topeniště a dřevěnou podlahu. Následuje pokoj lokaje nebo varhaníka (C-06) s dvojími dveřmi a jedním čtyřkřídlým dvojitým oknem a dřevěnou podlahou. Ve druhé chodbě vpravo byla celkem čtyři trojkřídlá okna.

V pokoji P. Jeronýma (Cechnera) (C-07) byly jedny dveře, zelenohnědá kamna, jedno čtyřkřídlé okno a jedno dvoukřídlé zimní okno poloviční, dvířka topeniště a dřevěná podlaha. V pokoji vedle dveří (C-08) zelená kamna, jedno čtyřkřídlé dvojité okno, dřevená podlaha. Následují dveře k záchodu a dřevěná podlaha v chodbě, která vedla ke knihovně a měla tři dvoukřídlá okna. „Kapucínský pokoj" (C-09) měl dveře, jedno dvoukřídlé okno, dřevěnou podlahu i strop.

Ve vstupu do třetího patra byly dvojité dveře. V chodbě (C-10) třetího patra bylo celkem pět čtyřkřídlých oken. Při ní se nacházelo celkem pět cel, každá s jedněmi dveřmi. V první (C-11) bylo jedno jednokřídlé a jedno trojkřídlé dvojité okno, hnědá kamna, dvířka k nim a dřevěná podlaha. Ve druhé cele (C-12) dubové dveře, hnědá kamna, trojkřídlé dvojité okno, dvířka kamen a podlaha. Pokoj č. 3 (C-13)černohnědá kamna, trojkřídlé dvojité okno, dřevená podlaha. Pokoj č. 4 (C-14), hnědozelená kamna, dvoukřídlé okno dvojité, dvířka kamen, podlaha. Pokoj č. 5 (C-15) - hnědá kamna, dvoukřídlé dvojité okno, podlaha. Odtud vedly schody na půdu.

Vlevo od vstupu do kostela byly dveře se dvěma závorami, na chodbě tři dvoukřídlá okna. Dole jsou uvedeny schody vedoucí na pavlač a na pavlači celkem deset okenic."

[11] Pro model funkce místností kláštera využíváme popisky z veduty (obr. 19): 7 prelatura (obr. 31C, místnost 10), 8 pokoj hostů (obr. 31C, místnost 06), 9 priorát (obr. 31B, místnost 10), 10 okno výuky? (zvýšené podkroví). Obr. 20: 4 chodba (pochozí plocha hradby), 5 byt duchovního (obr. 31C, místnost 01), 6 refektář (obr. 31B, mezi místnostmi 02 a 03).

[12] Za konzultace o některých otázkách této práce je naší milou povinností poděkovat kolegům z Fakulty architektury ČVUT, Ing. arch. Mileně Hauserové, CSc. a doc. Ing. Michaelu Ryklovi, Ph.D.

Prameny a literatura

Durdík, T. 1999: Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Praha.

Durdík, T. – Bolina, P. 1991: Kaple vrcholně středověkých hradů, Castellologica bohemica 2, 9–22.

Durdík, T. – Bolina P. 2001: Středověké hrady v Čechách a na Moravě. Praha.

Gabriel, F. 2009: Okenní otvor a jeho využití pro datování, Časopis Společnosti přátel starožitností 117, 87–94.

Gabriel, F. – Panáček, J. 2000: Hrady okresu Česká Lípa. Praha.

Gabriel, F. – Macek, P. – Zahradník, P. 1994: Kostel Narození Panny Marie v Jablonném v Podještědí, Průzkumy památek I, 31–42.

Girsa, V. – Hanzl, M. – Michoinová, D. 2007: Informace o stabilizaci interiérů královského paláce hradu Bezděz, Zprávy památkové péče LXVII/1, 11–23.

Hauserová, M. 2004: Příspěvek k diskusi o oknech obytných staveb ve středověku, Svorník 2, 79–90.

Hauserová, M. 2014: Špičky tepelné techniky středověku. In: Dulla, M. (ed.): Kapitoly z historie bydlení. Praha, 63–76.

Hauserová, M. 2014a: V kameni nebo ve dřevě? In: Dulla, M. (ed.): Kapitoly z historie bydlení. Praha, 11–26.

Hazlbauer, Z. 2003: Vývoj stavební podoby a funkce kachlových kamen ve středověku a raném novověku, Svorník 1, 153–168.

Heber, F. A. 2006: České hrady, zámky a tvrze, díl druhý. Severní Čechy. Praha.

Homolka, J. 1974: Einige Randbemerkungen zu den Büchern von Dobroslava Menclová, České hrady I/II, Praha 1972 und Albert Kutal, České gotické umění, Praha 1972, Mediaevalia Bohemica 4, 189–240.

Kuthan, J. 1975: Gotická architektura v jižních Čechách. Praha.

Kuthan, J. 1983: Počátky a rozmach gotické architektury v Čechách. Praha.

Kyncl, T. 2007: Dendrochronologické datování torz stropních trámů v královském paláci hradu Bezděz, Zprávy památkové péče 67, 24.

Líbal, D. 2001: Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek. Praha.

Líbal, D. – Vilímková, M. – Heroutová, M. – Lišková, A. 1983: NKP hrad Bezděz. Stavebně historický průzkum, strojopis SURPMO. Praha.

Mencl, V. 1950: Románská a gotická hlavice jako prostředek k datování české architektury, Zprávy památkové péče X, 1–24.

Mencl, V. 1951: Tvary klenebních žeber v české gotické architektuře, Zprávy památkové péče XI–XII, 1951/1952, 268–281.

Mencl, V. 1960: Vývoj středověkého portálu v českých zemích, Zprávy památkové péče XX, 8–26, 112–153.

Mencl, V. 1960a: Vývoj okna v architektuře českého středověku, Zprávy památkové péče XX, 181–232.

Menclová, D. 1972: České hrady díl první. Praha.

Menclová, D. – Míka, A. 1961: Bezděz Státní hrad a památky v okolí. Praha.

Rykl, M. 2014: Světnice jako srdce středoevropského domu. In: Dulla, M. (ed.): Kapitoly z historie bydlení. Praha, 27–60.

Sedláček, A. 1997: Hrady zámky a tvrze království Českého 10. 3. nezměněné vydání. Praha.

Skružný, L. 2003: Funkce a vývoj otopných zařízení v období od paleolitu po novověk, Svorník 1, 7–42.

Soukupová, H. 2011: Anežský klášter v Praze. Praha.

Škabrada, J. 2003: Konstrukce historických staveb. Praha.

Vlček, P. – Sommer, P. – Foltýn, D. 1997: Encyklopedie českých klášterů. Praha.

Záruba, F. 2014: Hradní kaple I. Doba přemyslovská. Praha.

Die Entwicklung des Königlichen Palas und der Kapelle der Burg Bezděz

Auf einem Phonolit-Hügel, der sich von Südwesten nach Nordosten erstreckt, ließ Ottokar II. Přemysl die Königsburg Bezděz (Abb. 1; Katastralgemeinde Bezděz, Bezirk Česká Lípa) errichten. Wir benutzen nur vier Himmelsrichtungen, wobei die Längsachse in nordsüdlicher Richtung verläuft. Die ältere

Kernburg bestand unter anderem aus zwei Wohngebäuden, einem größeren und einem kleineren. Nach der Erweiterung der Kernburg kamen zwei weitere Wohngebäude hinzu. Die Fachliteratur bezeichnet alle diese Gebäude als Palas und schreibt ihnen bestimmte Nutzer zu. Der kleinere Bau in der älteren Kernburg diente seiner Bezeichnung nach dem Burggrafen, das größere den Fürsten. Dieser sogenannte Königliche Palas hat im ersten Jahrzehnt des 21. Jahrhunderts neue Informationen preisgegeben, mithilfe derer seine Entwicklungsgeschichte präzisiert werden kann.

Der sogenannte Königliche Palas nimmt zusammen mit der Kapelle (Abb. 2, 3 und 4) die gesamte östliche Seite der alten Kernburg ein. Die rechte Seite des Palas wird durch eine schräg nach hinten geneigte Mauer abgeschlossen, die an einen kurzen Burgmauerabschnitt von der rechten vorderen Ecke bis zum runden Hauptturm anschließt. Das Satteldach des Palas mit überstehendem Giebel geht links ins Walmdach der Kapelle über, wobei deren rechter Giebel mit dem linken Giebel des Palas identisch ist. Innen ist der Palas in ein Erdgeschoss, ein Obergeschoss und einen erhöhten Dachboden unterteilt. Horizontal werden das Erd- und das Obergeschoss durch eine in beiden Geschossen gleich verlaufende, mit Mörtel gebundene und in den Boden eingelassene Mauer unterteilt. Der Dachboden ist nicht durch eine Mauer geteilt.

Gründliche Untersuchungen weisen auf Übereinstimmungen zwischen der Kapelle und einem großen Teil des sog. Königlichen Palas hin. Viele Elemente weisen ähnliche Merkmale auf und die beiden Objekte scheinen zur gleichen Zeit erbaut worden zu sein. In keinem Fall bedeutete die Erbauung der Kapelle eine Änderung des Dispositionszwecks. Im Gegenteil, ihre Einbindung in die Verteidigung der Kernburg und ihre Verbindung mit dem Palas weisen darauf hin, dass der Baumeister einem ursprünglichen Plan nach dem Auftrag des Bauherrn folgte. Wenn wir schon zwei Bauphasen in Betracht ziehen wollen, wären diese im Palas selbst zu suchen, wo Unterschiede an der Decke der ersten zwei Räume rechts und der anderen Räume erkennbar sind. Auch die Höhe der Fußböden unterscheidet sich. Wenn wir von der angedeuteten Datierung des Baubeginns auf die fünfziger Jahre des 13. Jahrhunderts ausgehen, würde dieser rechte Palasteil die ältesten Tätigkeiten repräsentieren. In den darauffolgenden Bausaisons wären noch vor der Fertigstellung des königlichen Palas der Bau der Kapelle, des Burggrafenpalas und der Burgmauer gefolgt. Diese hätten irgendwann im Laufe der sechziger Jahre die Kernburg auf der Seite des Zugangsweges abgrenzt. Die Kapelle hätte so an die Bauaktivitäten des Klarissenklosters in Prag anschließen können, die in den sechziger Jahren des 13. Jahrhunderts einen Höhepunkt erreichten. Wie dendrologische Untersuchungen andeuten, wurde die Fertigstellung des sog. Königlichen Palas zwischen der Kapelle und dem älteren Teil des Palas erst im Jahr 1270 oder kurz darauf fortgesetzt. Im Erdgeschoss befanden sich 5 geschlossene Einheiten, keine von ihnen erfüllte eine Wohnfunktion. Wahrscheinlich hatten sie vor allem die Funktion eines „Puffers“ zwischen dem feuchten Untergrund und dem bewohnbaren Obergeschoss. Als Zweitnutzung dienten sie zur Lagerung verschiedener Dinge des täglichen Gebrauchs (Brennstoff, Pferdefutter, usw.). Obwohl diese zweite Funktion des Erdgeschosses zufällig erscheinen könnte, belegt die unterschiedliche Aufteilung von Erd- und Obergeschoss, dass dem nicht so war. Das Obergeschoss bestand lediglich aus vier geschlossenen Einheiten. In der ersten wurde die gleiche Disposition wie im Erdgeschoss beibehalten. Die zweite geschlossene Einheit besteht lediglich aus einem Raum mit Kamin und wird nur von zwei engen Fenstern erhellt. Die dritte abgeschlossene Einheit besteht aus drei Räumen. Zwei quadratische Räume am Rand gewähren Zugang zum größten der drei Räume, einem rechteckigen Zimmer mit zwei großen Fenstern und dem Zugang zum Dachboden, das als „Saal“ bezeichnet wurde. Der rechte Raum besaß ein großes Fenster, einen Kamin und einen Aborterker. Er könnte als „Kemenate“ bezeichnet werden. Der linke Raum wurde durch Holzverkleidung an den Wänden und ein Tonnengewölbe gedämmt und durch drei in Pyramidenform angeordnete Fenster erhellt. Spuren einer Heizvorrichtung sind heute keine zu finden. Dieser Raum könnte als „Stube“ bezeichnet werden. Seine Funktion ist nicht eindeutig. Es scheint jedoch, dass nicht beide geschlossene, beheizte Einheiten bewohnbar waren. Die zweite geschlossene Einheit diente wahrscheinlich als abgeteilter privater Teil der dritten Einheit, die wir für eine Wohneinheit halten. Die letzte Einheit auf der rechten Seite scheint eine abgeschlossene, isolierte Einheit zu sein, eine Anbindung an die Empore der Kapelle kann jedoch nicht ausgeschlossen werden. Der ältere und der jüngere Teil des Palas

waren schließlich durch das Dach verbunden, welches an der rückseitigen Mauer wohl die begehbare Fläche und die Zinnen überdeckte.

Der sog. Königliche Palas und die Kapelle bekamen wohl am Ende der Herrschaft Ottokar II. Přemysls, spätestens jedoch zu Beginn der Herrschaft Wenzels II., irgendwann im Laufe der achtziger Jahre des 13. Jahrhunderts ihre wesentliche Gestalt. Später, jedoch noch in der Zeit des gotischen Stils, wurde diese nur durch zwei Eingriffe verändert. Neben notwendigen Instandhaltungsarbeiten wurden beim ersten Eingriff die Mauer des Palasgiebels und der Dachstuhl erhöht. Der zweite Eingriff betraf ebenso nur den Palas. Hierbei wurden im Laufe des letzten Viertels des 14. Jahrhunderts das Maßwerk in den Fenstern ausgewechselt und neue Fensterrahmenprofile gehauen. Alle weiteren Eingriffe in die gotische Gestalt beider Gebäude halten wir für jüngere Umbauarbeiten und Erweiterungen, welche rein utilitärer Natur waren oder Arbeiten im Sinn des Denkmalschutzes auf höherem oder niedrigeren Niveau darstellten.

Die Erbauung des neuen Tubus für die Wendeltreppe vom Erd- ins Obergeschoss, der bei der Stabilisierung des Innenraums freigelegt wurde, fällt eventuell noch in die Renaissancezeit. Nachdem der Adel die Burg irgendwann in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts verlassen hatte, teilte eine im Jahr 1587 von der Königlichen Kammer ausgesandte Kommission mit, dass „das Schloss Bezdiez" verödet sei. Die unbewohnte und nach der Schlacht bei Weißenberg niedergebrannte Burg fiel im Jahr 1623 in die Hände Albrechts von Waldstein und nach dessen Tod in die der Krone. Im Jahr 1635 ging Bezděz an die Emausbenediktiner über, die hier eine bedeutende Pilgerstätte einrichteten. Im Jahr 1662 willigte der Abt des Emausklosters Antonio de Soto ein, die Burg in ein Kloster umzubauen.

Eine der wichtigsten Aufgaben hierbei war neben der Überdachung der Kapelle, des sog. Königlichen Palas und des Burggrafenpalas die Umgestaltung des Kommunikationssystems. Die Neulösung erforderte sowohl im Erdgeschoss als auch im Obergeschoss die Anschaffung neuer und die Anpassung alter Türöffnungen. Auch bei den Fensteröffnungen kam es zu Veränderungen. Die schmalen Fenster wurden durch breitere Fensteröffnungen ersetzt und die hohen gotischen Fenster wurden abgesenkt. Um einen ganzjährigen Betrieb des Klosters sicherzustellen, musste durch die Bauarbeiten auch eine gute Beheizung sowohl der Wohn- als auch der Arbeitsräume der Mönche und ihrer Äbte erreicht werden. Öfen sollten die Kamine ersetzen und die Zahl der beheizten Räume erhöhen. Dies erforderte die Anlage weiterer Schornsteine und von Öffnungen zur Beladung der Öfen an der Stelle des ehemaligen Pawlatsch. Auch so nutzten die Öfen offensichtlich die Schornsteine der Kamine mit. Der Kamin in der dritten Einheit diente zur Ableitung der Luft aus der Rauchküche im rechten Raum des Erdgeschosses. Auch diese Veränderungen konnten jedoch nicht all jenen Öfen gerecht geworden sein, die in den Aufzeichnungen über das Aussehen des Klosters aufgezählt wurden. Mithilfe von Veduten aus dem Jahr 1743, also aus einer Zeit, als die Burg als Kloster diente, und Aufzeichnungen aus den Jahren 1786 und 1789 nach der Auflösung des Klosters erstellen wir ein Modell seiner funktionellen Raumaufteilung. Wir bleiben jedoch von einer eindeutigen Lösung dieser Aufgabe, wie auch von der Beantwortung vieler weitere Fragen, weit entfernt.